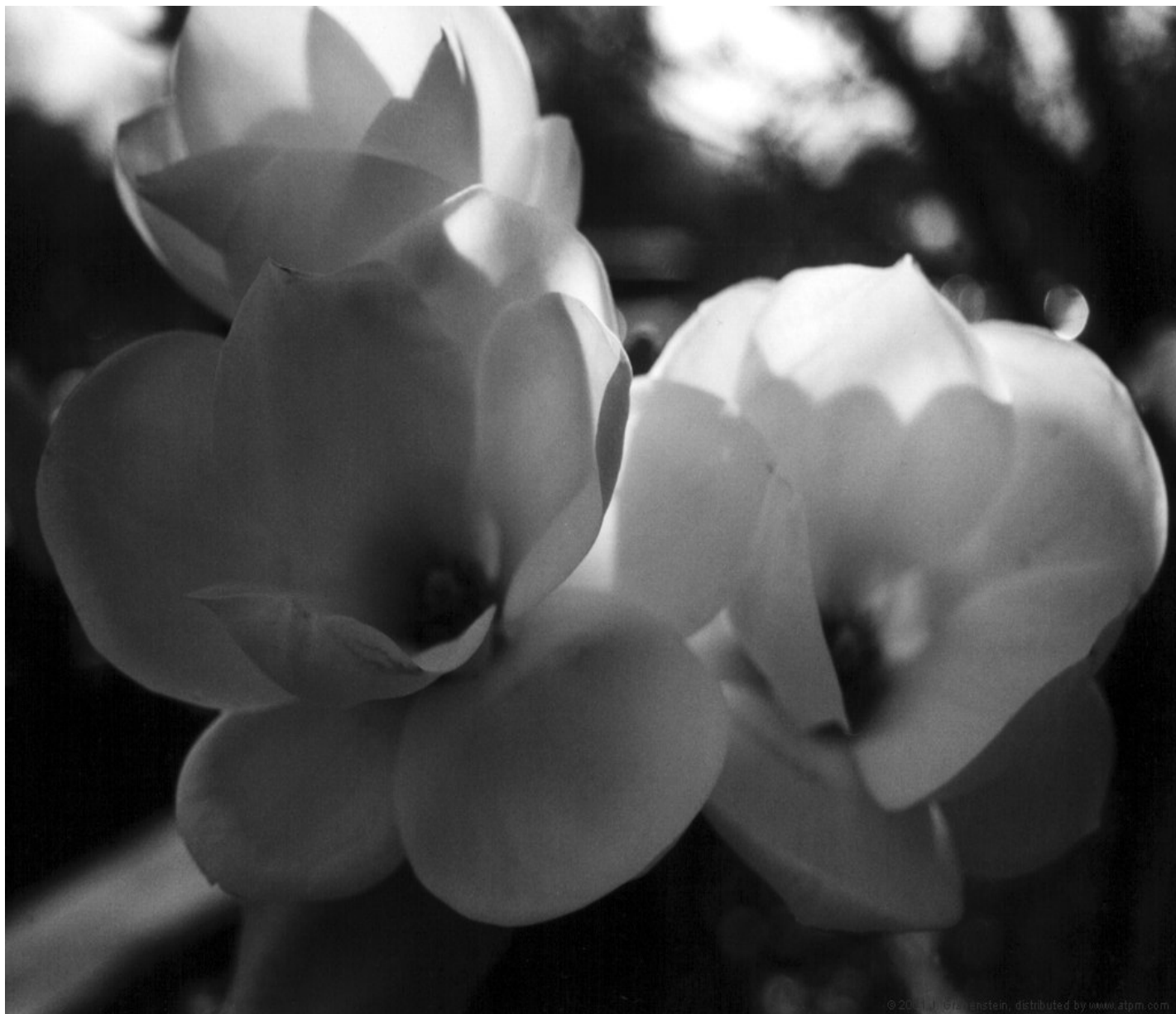

ÅRSTIDSBREVET

for steinerbarnehagene i Norge
vinter 2008

Årstidsbrevet

Utkommer med fire nummer hvert år og utgis av Steinerbarnehageforbundet i Norge,
e-mail: forbundet@steinerbarnehagene.no
Sekretær: Grete Gulbrandsen, telefon: 957 23 918 (mandag).

Steinerbarnehageforbundet er medlem av det internasjonale steinerbarnehageforbundet, IASWECE, www.iaswece.org

Redaktør:

Mette Johannessen.

Redaksjonsråd:

Styret i Steinerbarnehageforbundet i Norge.

Årstidsbrevet henvender seg fortrinnsvis til forbundets medlemmer og er en felles arena for å drøfte faglige spørsmål. Tidsskriftet er også tenkt for alle med interesse for Steinerpedagogikk og barns oppvekstvilkår generelt.

Årstidsbrevet baserer seg på bidrag som inneholder:

- * egne erfaringer, observasjoner og undersøkelser, samt forskning;
- * praktiske gjøremål og pedagogiske innspill;
- * innlegg angående litteratur og kildematerialer;
- * tilbakemeldinger og spørsmål.

[www. steinerbarnehagene.no](http://www.steinerbarnehagene.no)

Innhold

4	Det lille barns væsen
Rudolf Steiner	20	Aspekter ved barnets utvikling
2. Om livsfaser
Frode Barkved
5	Fra redaksjonen	24	Glimt fra to barnehager
6	Nytt fra styret	27	Lille Lises julegave
Marie Hamsun
8	Fellesstevnet i oktober
Grete Gulbrandsen	28	Svenska sidan:
Muminmammans recept
Monica Bjergström
9	HMS-tips
Björg L. Røød	29	Bokannonse
10	Fra det internasjonale forbundet
IASWECE
Mette Johannessen	30	Liten babydukke blir til
Gro Løkken
13	Cape Town, reisebrev
Eldbjørg Gjessing Paulsen	31	Sakset
14	Utviklingsår
Marianne Haugli	32	Annonser
16	Kunsten å kommunisere
Iris Johansson	34	Kalender

Bidrag til neste nummer
sendes til redaksjonen senest:
20. februar, 20. mai, 15.
september, 20 november.

Adresse:
Mette Johannessen,
Birkebeinerveien 18,
2618 Lillehammer.

aarstidsbrevet@hotmail.com

Telefon: 61278246/98836108

Abonnement:
Årsabonnement koster kr. 200.-.
Abonnementet løper til
oppsigelse foreligger.

Medlemskap i Steinerbarne-
hageforbundet inkluderer et
abonnement.

Stillingsannonser
for medlemsbarnehagene er
gratis.
For andre annonser: kontakt
redaksjonen.

www.iaswece.org

Det lille barns væsen

Hvordan man tager hensyn til individuelle forskelligheder i legen

fra "Die Waldorfschule und ihr Geist«. Foredrag og besvarelse af spørgsmål i Olten,
29-12-1920. 12-1920.

Legen er mest karakteristisk indtil omtrent til og med det femte år. Naturligvis leger børnene også senere, men da blandes der allerede alle mulige andre ting ind i *legen*, og denne mister karakteren af *helt at strømme ud af det indres vilkår*.

Nu skal man, hvis man vil styre legen hensigtsmæssigt, fremfor alt have blik for det, som man kalder barnets *temperamentanlæg*, og andre ting der hænger sammen med temperamentanlæggene. Her drejer det sig så om, at man sædvanligvis tror, at man skal bringe et barn, der f.eks. udviser en flegmatisk karakter, på den rigtige vej ved hjælp af noget særlig livligt, der skal opflamme det, eller et barn, der viser anlæg til et mere indesluttet væsen, måske til et melankolsk temperament - selv om dette som sådant endnu ikke optræder hos barnet, men det kan findes som et anlæg -, det ville man også gerne bringe på den rigtige vej ved hjælp af noget opmuntrende. Dette er i grunden, navnlig for så vidt som det angår legen, ikke rigtigt tænkt, men det drejer sig tværtimod om, at man skal forsøge at studere barnets grundkarakterer, f.eks. om det er et langsomt eller et hurtigt barn, og man skal så forsøge at tilpasse legen dertil.

For et barn, der er langsomt, skal man altså forsøge også i legen på en vis måde at overholde et langsomt tempo, for et barn, der er hurtigt, også i legen at overholde et hurtigt tempo og blot søge en gradvis overgang. Man skal netop *bringe barnet det i møde, der strømmer ud fra dets eget indre*. De værste opdragelsesfejl gøres jo netop ved, at man tror, at lige *ikke* skal behandles med lige, men at modsat skal behandles med modsat...

Kjære lesere,

Kulda kryper opp langs husveggen og sola får ikke riktig tak. Det gjør noe med oss. For dette kunne aldri vært en vårdag eller en sommerkveld da inntrykkene utenfra strømmer inn enten man vil eller ikke.

Vi vender oss innover nå og vi går i oss selv. Adventshaven er et talende bilde på dette.

Jeg leste forleden at barn i dag gjennomsnittlig besitter rundt 600 leker, at flere og yngre barn nå har egen mobiltelefon. Et annet sted fikk man å vite at Statens strålevern opererer med langt høyere grenseverdier enn naboland. Vi vet at bruk av smertestillende for barn fortsetter å øke og at ritalinordinering for barn akselererer! I en kommunal barnehage i området fikk forundrede foreldre brev hjem om at deres lille toåring nå skulle lære seg å håndtere digitale verktøy! Listen er lang. Hvor er vi på vei? Hvem tar ansvaret?

Tittelen på barnehagestevnet 2009, i Arendal "Barnet i verden – de voksnes ansvar" hører med til dette bildet. Ikke bare utvalgte grupper av barn som går i gode barnehager, men all verdens barn.

Alliance for childhood (www.allianceforchildhood.org) har tatt et slikt ansvar på alvor. www.childrenineurope.org og www.eurochild.org er andre initiativ som på tvers av pedagogiske modeller arbeider for en verdig barndom.

Nå nærmer Julen seg og vi ledes av budskapet om å dele det vi har – om å gi.

Gi noe videre kanskje?

Engasjement? Det får vi ikke for mye av. Det behøver vi mer av.

Takk til alle som har bidratt til et slikt engasjement i denne utgaven av Årstidsbrevet.

Med gode ønsker for adventstiden,

Mette Johannessen.

Nytt fra styret

Fellesstevnet 2008 "Barndom i utvikling" som Foreldreforbundet, Steinerskoleforbundet og Steinerbarnehageforbundet arrangerte i forbindelse med 100-årsfeiringen for Antroposofi i Norge, gikk av stabelen 16. og 17. Oktober. Det var 380 påmeldte til stevnet og salen på Hovseter var smekkefull. Vi hadde to hovedforedragsholdere: Margreth Olin og Heine Ringel. Margreth Olin er godt kjent som en dyktig filmskaper og foredragsholder. Hun kjemper for de svakes rett i samfunnet og hennes foredrag rørte en blikkstilte forsamling. Hun talte til det dypt menneskelige i oss alle. Margreth Olin har vært mor i steinerbarnehage over mange år og er mor i steinerskolen, nå også som ny mor på Rudolf Steinerskolen i Oslo, på Hovseter. En stor takk for hennes bidrag til å berike stevnet. Heine Ringel har arbeidet med kommunikasjon i mange år og er en kjent foredragsholder på området. Han ga oss gode verktøy som er nyttige i vår hverdag både i barnehage og skolesammenheng. En varm takk for hans bidrag som forhåpentligvis gjør oss til bedre samarbeidspartnere for hverandre. Vi hadde også en fellestime for alle forbundene hvor våre mål og oppgaver ble presentert, samt samarbeidsområdene. Vi ønsket å vise at det å stå sammen gjør oss sterke. Det var også mange spennende arbeidsgrupper hele fredagen. Kvelden tilbrakte de fleste på sentrum scene med foredrag av Nicanor Perlas og eurytmiforestilling som Antroposofisk selskap arrangerte..

Foreldreforbundet, Steinerskoleforbundet og Steinerbarnehageforbundet vil takke kollegiet på Hovseter på det varmeste for at de arrangerte stevnet og stilte seg til rådighet for dette. En spesiell takk til Gro Gulbrandsen og Ragnhild Mykleby for meget stor og velvillig innsats.

Pedagogisk plan: Den er allerede solgt i over 850 eksemplarer.

Politisk stoff: Regjeringen utsetter behandlingen av lovforslag om finansiering av barnehager. Ny høring i komiteen på Stortinget er satt til 15. januar 2009.

Ble bestemt på Stortinget torsdag 23.10.08

Utsettelsen av behandlingen ble bestemt i et møte i familie- og kulturkomiteens torsdag formiddag, like før representantene møtte til debatt i Oslo Kongressenter.

Avgjørelsen ble tatt på bakgrunn av et brev fra Private Barnehagers Landsforbund. Her ber forbundet Stortinget om å vente med behandlingen til etter at Telemarksforskning har avlevert sin rapport om økonomien i barnehagesektoren.

Venter på Telemarksforskning

- Vi diskuterte dette allerede i forrige komitémøte, rett etter at vi hadde mottatt brevet fra PBL. Men det var

først i dag avgjørelsen falt, sier Aps Gunn Karin Gjøl til barnehage.no etter debatten.

- Vi er enig i deres vurdering om at det er lurt å se rapporten før vi går videre i behandlingen, fortsetter hun.

Telemarksforsknings rapport er ment å gi et grundig svar på hvordan den økonomiske ståa i barnehagesektoren er, og hvilke forskjeller som finnes mellom private og kommunale barnehager.

- Det er først når vi får se denne at vi har et beslutningsgrunnlag for å velge finansieringsmodell for fremtiden, sier Gjøl.

Åpner for reell likebehandling

I lovforslaget som gikk ut på høring i vinter, ble det i tillegg til å legge barnehagefinansieringen inn i kommunenes rammer, også foreslått å fjerne dagens paragraf som sikrer de private barnehagene 85 prosent av tilskuddet til kommunale barnehager.

Nå åpnes det, ifølge Gjøl, for endringer i lovforslaget.

- På bakgrunn av bekymringene fra de private barnehagene, mener vi at det beste kanskje er å fastsette hvilke vilkår som skal ligge til grunn for hvordan innføringen av rammefinansiering skal skje. Dette hadde vi opprinnelig tenkt å ta senere, forklarer Gjøl overfor barnehage.no.

- Men vi er avhengige av gode, konstruktive forslag på hvordan vi kan gjøre dette. Blant annet har det kommet forslag om en nasjonal forskrift for likeverdig behandling sammen med rammefinansieringen. Det kan være ett alternativ. Men rammefinansiering blir det uansett, sier Gjøl.

Krever reelle endringer

- Så hundre prosent likebehandling innenfor hver enkelt kommune er noe dere vil vurdere?

- For meg er det åpenbart at hundre prosent likebehandling må ligge til grunn, sier Gjøl.

Styreleder i Private Barnehager Landsforbund, Anne Berit Lyng Malmø, er fornøyd med avgjørelsen om utsettelse. Likevel er hun skeptisk til hvorvidt regjeringen vil lytte til de private barnehagene i denne omgang.

- Jeg synes det er positivt at de velger å bruke mer tid på noe som er så alvorlig. Nå håper jeg de bruker den tiden godt og at det blir en reell endring av lovforslaget, og ikke bare en sminking av det, sier styrelederen.

Rapporten fra Telemarksforskning skal ifølge planen leveres til Kunnskapsdepartementet senest 15.

desember. Foreløpig dato for ny høring i komiteen på Stortinget er satt til 15. januar.

Kommentarer til debatten jeg skrev til Barnehage.no på PBL nettstedet:

PBL har en uttrettelig vilje til å stå på for de private barnehagene. Det er imponerende. Det var en fullsatt

Forbundets styre:

Grete Gulbrandsen (gretegul@email.no) er sekretær i 30 % stilling. Hennes engasjement varer til 2014. Grete arbeidet som førskolelærer fra 1973 i privat og offentlige virksomheter. Har vært 10 år i Steinerskolen som klasselærer, men ville tilbake til Steinerbarnehage. Hun er styrer på Steinerbarnehagen på Nordstrand.

Björg Lobben Røed (lo-roeed@online.no) er styreleder og arbeider opp mot steinerskoleforbundet, PBL og lovgruppen og har 30 % stilling. Hun er innvalgt til 2015.

Björg har arbeidet med steinerpedagogikk i over 25 år, både i barnehage og skole. Hun er styrer nå i Aurora Steinerbarnehage på Nesodden som hun startet 1990. Hun har vært i styret for Steinerbarnehagene siden 1996.

Mette Johannessen (aarstidsbrevet@hotmail.com) har 10 % stilling som IASWECE-representant og 20 % for å redigere og distribuere Årstidsbrevet. Hun er innvalgt i styret til 2010. Hun har arbeidet med steinerbarnehagepedagogikk i 20 år, både i Sverige og Norge. For tiden arbeider hun med 6-årsgruppen på Steinerskolen i Lillehammer.

Randi Rokstad Eliassen (randi.rokstad@lyse.net) fra Stavanger er innvalgt til 2010.

Hun har arbeidet i steinerbarnehage siden '80-tallet. Nå er hun styrer i Bukkene Bruse i Stavanger.

sal og engasjerte mennesker. Men jeg stiller store spørsmål ved at Frp. blir den store helten og skal fronte de private barnehagene. Jeg opplever at det er et parti som snakker velgerne etter munnen og det er god valgpropaganda. Vi har hørt nok av fagre løfter før fra andre kanter, men når de kommer i regjering er alle løftene bare luftspeilinger. En ting jeg savnet i dag var også at spørsmålet om kvalitet ble løftet opp. Vet vi hva kvalitet er lenger, kvalitet for det enkelte barn, det enkelte menneske? Jeg tror det er noe av Norges fattigdom, det at barndommen har blitt økonomi og at barna skilles fra foreldrene altfor tidlig. Grunnverdiene i det Norske samfunn mister vi litt mer for hver dag.

Men når vi virkelig blir prøvet, hva har vi da? Bare det menneskelige fellesskapet. Så hvordan komme frem til en løsning, noe alle kan forstå og leve med, vi som er nær livet? Politikere dere må lytte, bli mer sannferdige så vi kan tro på dere. Det kunne vi ikke i dag, det kunne vi ikke i går, det kan vi heller ikke i fremtiden om dere ikke står for et menneskeverd som vi kan tro på og at dere virkelig lytter til folket som har valgt dere, ikke bare ha som mål å kapre velgere og bevise at de andre har feil og dere rett. Hva skal vi med dere hvis det ikke lyttes til de det gjelder?

Hilsen Bjørg Lobben Røed.

Presentasjon av nykomlinger i styret

Jeg heter **Sigbjørn Hegland** og er 45år. Jeg er nytt styremedlem i Steinerbarnehageforbundet. Jeg har jobbet i Steinerbarnehage siden 1996. Mens jeg jobbet tok jeg deltidsutdannelsen som førskolelærer på Berle, det var meget innspirerende og kunne bruke praksis sammen med utdannelsen. Nå er jeg styrer i Biå Steinerbarnehage i Stavanger. Det skal bli innteressant og utfordrende og være med i styret. Min første oppgave blir å belive hjemmesiden til forbundet og i den sammenheng ville jeg gjerne hatt bilder/ video av årstidsfester og årets gang i en Steinerbarnehage fra dere. Send til: sigheg@gmail.com

Mitt navn er **Hege R. Næsheim**. Jeg bor på Nesodden, er gift og har to barn.

Jeg er varamedlem og sitter nå på andre året i styret. Jeg er utdannet steinerbarnehagelærer fra Steinerhøgskolen i København. Jeg har arbeidet 20 år i steinerbarnehager, både som pedagogisk leder og styrer. De siste årene har jeg arbeidet i Solrosen Steinerbarnehage i Oslo.

Jeg er **Astrid Sundt** og jeg tok min førskolelærerutdanning i Bergen i 1981, det året Tryllefløyten Steinerbarnehage åpnet, og har siden med unntak av få år arbeidet i steinerbarnehager, både som pedagogisk leder og styrer. Jeg arbeider

nå i Tryllefløyten. Da seksårsreformen var på trappene, var jeg aktiv i forbundets arbeidsgruppe, som arbeidet for at vi som barnehager og skoler skulle fastholde vårt godkjente, pedagogiske alternativ. Jeg var i den perioden seksårsgruppen (som vi kalte oss) sitt medlem i Rådet for Steinerskolene i Norge og satt samtidig i Arbeidsutvalget for Steinerbarnehagene i Norge (nå Styret for Steinerbarnehageforbundet).

Formell steinerpedagogisk kompetanse var i alle år et savn for meg, så da Rudolf Steinerhøgskolen åpnet sitt masterstudium i 2005, var jeg blant de første som meldte meg. Den innvirkning vi mennesker har på hverandre via etterligning og forbilde, har alltid undret meg. I følge Steiner er vår utvikling til frie mennesker blant annet avhengig av gode rollemodeller i barndommen. Dette perspektivet ble tema i oppgaven som jeg fullførte i fjor.

Jeg har liten erfaring fra offentlige barnehagepedagogiske miljøer. Jeg tror imidlertid det er viktig at vi er i dialog med utviklingen der. Vår pedagogikk har mye å tilføre den offentlige, men vi skal heller ikke være blinde for at vi selv har mye å hente blant den kompetansen som utvikles utenfor våre rekker. Videre utvikling av steinerpedagogikken og samspill med andre barnehagemiljøer er i dag et av mine fokusområder.

Gro Løkken (groeland@online.no) fra Drammen er innvalgt til 2011.

Hun har i en årrekke arbeidet med helsepedagogikk i Sverige. De siste 14 årene har hun arbeidet i steinerbarnehagen i Drammen og har bl.a. startet ny barnehage der.

Mari Rise Knutsen (mari.rise.knutsen@hotmail.com) fra Oslo er innvalgt til 2012.

Hun har arbeidet flere år i offentlig barnehage. Hun er steinerførskolelærer og har de siste årene arbeidet ved Eventyrbrua Steinerbarnehage.

Sigbjørn Hegland (sigheg@gmail.com) fra Stavanger er innvalgt til 2013.

er utdannet på deltidsutdanningen på RSH, ferdig 2007. Har arbeidet mange år i Bukkene Bruse, Stavanger, er nå styrer i Biå Steinerbarnehage, Stavanger.

Astrid Helga Sundt (as-helg@online.no) fra Bergen er innvalgt som vara til 2013.

tok master på RSH 2007. Har arbeidet mange år i Tryllefløyten, Bergen.

Hege Næsheim (hege@nexit.com), som arbeider ved Solrosen Steinerbarnehage i Oslo, er innvalgt som vara til 2012.

EN STEMNINGSRAPPORT FRA FELLESSTEVNET PÅ STEINERSKOLEN I OSLO.

Det var med forventning jeg dro på Fellesstevnet på Steinerskolen i Oslo. I ett år hadde vi planlagt hvordan vi kunne få til et stevne som alle de tre steinerpedagogiske forbundene skulle stå sammen om. Steinerskoleforbundet, Steinerbarnehageforbundet og Steinerskolenes foreldreforbund. Steinerbarnehageforbundet inviterte Margreth Ohlin som foredragsholder, med tema barndom i utvikling. Foreldreforbundet inviterte Heini Ringel til å snakke om kommunikasjon.

Det strømmet folk til Hovseterskolen. 10 foreldrerepresentanter var der, 28 fra barnehagene og resten fra skolene. Salen var fullsatt.

Margreth Ohlin holdt et foredrag som berørte oss alle, nært, varmt og personlig. Hun lot oss titte inn i barnets perspektiv med barnets øyne. Alle hadde tårer i

øynene og gode følelser når hun avsluttet.

Morgenen etter fikk alle 3 forbundene god tid til å presentere seg og de oppgaver vi står i. Dette var en stund i samarbeidets ånd, med fokus på den helhetlige ide som ligger bak våre oppgaver. Vi opplevde et felles driv og entusiasme fra forbundene.

Heini Ringel begeistret oss med en ny friskhet. Han utfordret oss med humor og kunnskap til å ta tak i samtalens kunst.

Vi humret og lo og følte vi hadde en ny opplevelse sammen. Det løftet at vi sto med våre ulike perspektiv og gjorde dette.

Selve skolen hjelper jo også til! Her er det god plass og samtidig intimt og varmt. Solen gjorde det mulig å spise ute og det var god tid til å møtes i mange grupperinger.

Grete Gulbrandsen

Å lære mennesket å bli menneske i verden

Vi skal lære barnet å spille på sitt fysiske instrument,
så det kan stemme inn livets toner i harmoni med seg selv.

Vi skal lære barnet å plukke stjerner fra himmelen,
så det kan danse i tillit, med fantasi og med undring gjennom livets dans.

Vi skal lære barnet å forbinde seg med seg selv og verden

Vi skal lære barnet at tanken er fri,
så det selv kan øse ut av universets kunnskapsbrønn

Vi skal se barnet med kjærlighetens hjertekraft
så det kan lære å elske verden.

Av Bjørg Lobben Røed

H M S

tips

Dette kommer fra et program som heter Adekvat Info AS, no og her finnes mye nyttig informasjon helt gratis. Det er bare å melde seg inn så får man nye tips hver uke som er aktuelt for oss, ansettelser, oppsigelser, sykdom, medarbeidersamtaler, sikkerhet osv. Alt innen HMS.

Enkle råd for den vanskelige samtalen

Kritikk. Mobbing. Alkohol. Oppsigelse. Dødsfall. Noen samtaler er vanskeligere enn andre, og her er noen råd som gjør de vanskelige samtalene lettere for deg som leder.

Det svenske magasinet Chef har skrevet en artikkel med noen konkrete råd om hvordan man kan gjennomføre vanskelige samtaler med en kollega eller underordnet. Her er en kortversjon av innholdet:

Vær forberedt

Gjelder det dårlig oppførsel hos medarbeideren, må du ha stålkontroll på dokumentasjonen på dette. I etterkant bør du også dokumentere at selve samtalen har funnet sted. Negativ kritikk bør tas direkte.

Finn et rolig sted

Ta samtalen et sted hvor dere ikke blir forstyrret, helst på nøytral grunn. Hvis samtalen tas på sjefens kontor, bør han ikke sitte bak skrivebordet. Dette gjør budskapet ekstra ubehagelig og distansert.

Ha god tid

Sett av minst en time til samtalen, selv om du tror det bare tar en halvtime. Uansett om situasjonen tillater at du rekker å forberede deg, må du alltid huske på at vanlige krisereaksjoner er fornektelse, sorg, aggresjon og apati.

Kort og tydelig budskap

Ikke kom med for mye informasjon på en gang. Vær tydelig, ærlig og ha øyekontakt. Den første beskjedningen bør være kort og direkte, særlig hvis budskapet er vanskelig og alvorlig.

La det synke inn

Gi medarbeideren rom for å reagere og forstå. Det kan oppstå taushet, men det er greit. Etter en stund kan du stille oppfølgingsspørsmål som "Hvordan oppfatter du dette?". Hvis budskapet gjentas, er du sikker på at medarbeideren har forstått. Situasjonen avgjør om denne samtalen er tidspunktet for å planlegge oppfølging og handlingsplan, eller om det er noe som bør komme litt senere.

Vær forberedt på følelser

Det er lett å bli rørt hvis mottakeren av det vanskelige budskapet er en god kollega. Det er bra med sjefen som viser empati. Blir du sint, hvis det på et kontrollert vis. Hvis det er den ansatte som blir opprørt og forlater rommet, vent til reaksjonen har lagt seg med å avtale et nytt møte.

Avslutning og oppfølging

Sett av tid til oppfølging i etterkant av samtalen. Spør hva medarbeideren synes skal skje videre, så han kan påvirke situasjonen selv. Gi føringer på hvor snart noe mer skal skje, og hva som skal skje. Avslutt gjerne med å forsikre deg igjen om at hovedbudskapet har nådd fram. Presiser gjerne at du er der, om det dukker opp flere spørsmål etter hvert. Hvis det er en oppsigelse, bør du levere med en skriftlig handlingsplan for hva som nå skal skje videre.

Hilsen Bjørg L. Røed

IASWECE

Det internasjonale steinerbarnehageforbundet

Høstens rådsmøte i IASWECE var i København. Helle Heckman og den danske sammenslutningen stilte lokaler til rådighet i den nydelige skogsbarnehagen Bonsai utenfor hovedstaden.

Barnehagen hadde høstferie og vi kunne boltre oss i velfriserte værelser i fem dager til ende. De av oss som verken bodde hjemme hos Helle eller ble innkvartert hos hennes naboer eller i hoteller for den saks skyld, fikk sove i dukkekroker og under silkehimler og benytte nattetimene for å høre om hverandres hverdager i Ungarn, Polen, Israel, Italia, Tsjekkia og Sverige. Bonsai skogsbarnehage har 5 avdelinger, med en småbarnsavdeling. Barna samles inne i sentrum og skysses daglig i busser til barnehagen sin!

Takk til de danske kollegaer som overrasket 34 trøtte møtedeltagere til happening på italiensk restaurant etter dager med hardt arbeid. Daglige, overdådige langbord med danske spesialiteter sikret næringsinntaket, også det en gave fra de danske steinerbarnehagene. I duskregn vandret vi en ettermiddag over til seminaret i Charlottenlund og Zilla Mørck og Susanne Juhl fortalte barnehageseminares stolte historie fra 1972 til nå. De får inn ca. 30 studenter i året og 70 % av de finner sin vei til pedagogiske virksomheter etter endt utdanning! Et av de pedagogiske hovedpunktene de legger vekt på er å utdanne studentenes observasjonsevne gjennom tankefølelse- og viljesøvelser

Nye medlemmer

Rådet/council tok vel i mot Brasil og Ungarn som nye medlemmer i IASWECE og for disse land betyr det at et stort organisasjonsarbeid er tilbakelagt. De har fått på plass et forbund i eget land som kan velge sin representant til

IASWECE for 7 år av gangen. De har fungerende utdannelsesteder og arrangerer årlige nasjonale møter. Dette er vel kjent for oss i Norge og er en forutsetning for å opptas i IASWECE.

Brasil.

De har 35 steinerbarnehagene (2500 barn) og 73 steinerskoler med 4760 elever og de har et felles forbund siden 10 år tilbake. Skolene er private og det er opprettet noen gratisplasser til mindre bemidlede elever. I Brasil arbeides det med å styrke den sosiale impulsen i steinerpedagogikken og tanken er at hver barnehage tar på seg og støtter et sosialt prosjekt. DETTE ER NOE Å TENKE PÅ, STEINERBARNEHAGENORGE!

I 2001 kom Alliance of Childhood til Brasil og siden da er de en viktig samarbeidspartner for steinerbarnehagebevegelsen der bl.a. arrangerer de en konferanse sammen i året som kommer.

Ungarn.

Den første steinerbarnehagen i Ungarn ble grunnlagt i 1988. Selv om det er 53 barnehager der er det bare 15 som er innmeldt i deres forbund, som forøvrig også huser skolebevegelsen. Den ungarske steinerbarnehagebevegelsen fikk sin rammeplan godkjent av staten for 10 år siden.

Våre ungarske kollegaer ser det som en viktig oppgave og forbedre samarbeidet med skolebevegelsen. De opplever at de har en underordnet rolle i forbundet slik det er i dag.

Israel.

I Israel forberedes et medlemskap i IASWECE og de er langt på vei med prosessen. Den steinerpedagogiske impulsen oppsto rundt to helsepedagogiske hjem på slutten av 60-tallet. De har i dag 100 steinerbarnehagegrupper og 12

skoler i ulike utviklingsstadier og nye initiativ er på gang.

Argentina, India og New Zealand har meldt at de gjerne vil slutte seg til IASWECE og det pågår nødvendige forberedelser i forkant av søknaden.

Budsjett

Budsjett for 2009 ble vedtatt, men forutsetter at vi får inn 50.000Euro i gaver. Alle medlemsland ble bedt om å se på muligheten for å øke medlemsbidraget kommende år. IASWECE regner med å få til en økning i medlemsbidraget på 12.000 Euro.

25 % av våre utgifter betales av gaver mens 75 % er sikre inntekter.

Av hele budsjettet går 30 % til prosjekter rundt om i verden, mens 20 % går til arbeidet i mandatgruppene.

Mandatgrupper

Det finnes flere grupper, bl.a.:

Konferansegruppen som forbereder og støtter internasjonale konferanser.

Mye tyder på at Pinsestevnet i Hannover igjen kommer til å være et samarbeid mellom det tyske forbundet og det internasjonale forbundet. Det manglende internasjonale preg på Hannoverstevnet oppleves som et savn av våre tyske kollegaer.

I 2012 arrangeres en steinerbarnehage konferanse i Dornach, i samarbeid med steinerskolebevegelsen.

Seminargruppen er en mandatgruppe som arbeider for å sikre at de steinerpedagogiske utdannelsesteder har et felles ståsted og de arbeider med at kontakten mellom seminariene styrkes.

I påsken, 2009 er det et stevne i Dornach for seminarielærere og øvingslærere.

Older Child Group skal møtes 3 dager i strekk hvert år og det er denne gruppen jeg har gått inn i. Det svenske forbundet (samrådet) stiller som vertskap hver gang. Det er tre skoleleger i gruppen, en helsepedagog, en klasselærer og tre førskolepedagoger. Vi skal arbeide med virkningene av for tidlig skolestart, samle forskningen som finnes om emnet og publisere den. Det skal også arrangeres stevner for å spre det som kommer ut av dette arbeidet.

Prosjekter

Jeg oppfordrer alle til å lese om prosjektene som IASWECE støtter, www.iaswece.org

Steinerbarnehagebevegelsen er en sosial impuls. For å øke bevisstheten om resten av verden skulle

hver barnehage kunne ha et prosjekt som ligger de varmt om hjertet og støtte det på ulike måter. Dette kan løfte våre barnehager og gi oss et nytt felleskap med de som er mindre bemidlede enn oss selv. Vi kan direkte forbedre livssituasjonen til kollegaer og barn i andre deler av verden. F.eks. hadde ingen fra Polen råd til å delta på den internasjonale steinerbarnehagekonferansen i Boston i sommer. For å hjelpe andre kollegaer i samme situasjon, sendte Barbara (IASWECE-representant fra Polen) en dukke til konferansen, som hun hadde sydd og ba oss lodde ut. 5.000 kroner kom ut av dette og et reisefond ble skapt.

Støtteprosjekter i den rikere del av verden har bl.a. skapt livsbetingelser for steinerbarnehageprosjekter i Tyrkia og Iran.

Gjester

European Council, ved Chrisopher Clouder fortalte om steinerskolebevegelsens samarbeidspartnere verden over. Dette var en appell til steinerbarnehagebevegelsen om å gå sterkere inn i samarbeidet. Han oppfordret oss å gå i dialog med andre pedagogiske organisasjoner og strømninger. Innenfor nyere forskning er barnas velbefinnende i fokus og det finnes flere andre pedagogiske retninger som arbeider for barns rett til en barndom enn vår egen. Det er på høy tid å vise interesse for det arbeidet de gjør og dessuten har vi viktige bidrag å komme med, hevdet han.

Han nevner spesielt Children In Europe, www.childrenineurope.org

EuroChild (www.eurochild.org) er en annen organisasjon han ber oss bli medlem av, som ivaretar barn i nød.

OECD derimot har arbeidet for en økonomisering av barns pedagogiske hverdag, men nå blåser nye vinder fra vest og man ser at den sosiale gevinst av læring igjen blir vektlagt.

I 2002 kom en rapport fra UNESCO med fire søyler;

1. lære å vite
2. lære å gjøre
- 3 lære å leve sammen
4. lære å være

Disse hovedsøylene i pedagogikken blir likestilt i denne rapporten, mens man før mente at det viktigste ved læring var det å vite.

Alliance of Childhood er en raskt voksende organisasjon som steinerpedagogikken har inspirert og han oppfordret oss til å følge med på hva som foregår fra den kanten.

IASWECE og European Council skal opprette en arbeidsgruppe som vil arbeide med de fjell av

forskningsmaterialer som finns tilgjengelig. Det er viktig å komme i forkant av alle politiske utspill fra organisasjoner som OECD.

Foreldreoppfordring

IASWECE skal sende en oppfordring til foreldre og venner av steinerpedagogikken. Dette er et forsøk på å samle inn gaver til IASWECE-støttede prosjekter. Jeg skal oversette skrivet når det er klart og sende det til hver enkelt barnehage.

Studiet

Eija S. fra Finland og Renate L. B. fra Australia forberedte studiet vårt denne gangen. Vi tok for oss sjetten foredrag i "Die pädagogische Praxis vom Gesichtspunkte geisteswissenschaftlicher Menschenkenntnis" av Rudolf Steiner.

I denne teksten så vi på tre dyder; takknemmelighet, kjærlighet og plikt. I første syvårsperiode når vekstkreftene er på sitt sterkeste, bør barnet være i en slik omgivelse at

det opplever takknemmelighet innenfra. Denne opplevelsen av takknemmelighet blir tett vevet sammen med dype fysiske prosesser- det er ikke en bevisst holdning. Renate påpekte at det eneste som fremkaller pedagogisk kvalitet er en indre gest i pedagogen.

Hva var det i vår egen førskolelærerutdanning som utviklet en slik indre gest?

Det er i dette foredraget vi finner utsagnet om den meningsfulle gest, som vi så ofte refererer til og bygger mye av vår pedagogikk rundt.

IASWECE som internasjonalt forbund ble til, i den form vi har i dag, i Paris 2005. Vi er 3 år og har så vidt begynt å røre på oss. Skritt for skritt går vi framover. Vi holder på å lære oss et språk som kan nå fram til alle.

Mette Johannessen, representant for de norske steinerbarnehagene i IASWECE.

VERTSKAP 2009

I mai 2009 skal rådsmøtet for IASWECE være i Norge.

Jeg er veldig glad for at dere har utsett meg til å representere de norske steinerbarnehagene.

Denne gangen behøver vi derimot å være flere. For å kunne stå som vertskap og betale mat og husly for våre kollegaer i øst f.eks. trenger vi et felles løft. Vi behøver en dugnad for å klare det.

Dette er en appell til alle medarbeiderkretser i steinerbarnehager og skoler med 1.klasse/6-årsgruppe om å delta i en slik dugnad.

IASWECE samarbeider med organisasjoner verden over og gir livsviktig støtte til steinerbarnehagebevegelsen i flere og flere land.

Den danske sammenslutningen for steinerbarnehagene sto som vertskap for høstens IASWECE-møte og bar store deler av kostnadene. Slik kunne midler i stedet avsettes til prosjekter som IASWECE støtter.

Dette kan også vi gjøre.

Om alle medlemmer i Steinerbarnehageforbundet og alle skoler med 1.klasse/6-årsgruppe gir et bidrag, skal vi klare det.

Vi kommer til å behøve minst 30.000 kroner for å dekke nevnte utgifter.

Foreløpig har åtte barnehager og en skole bidratt i dugnaden!

Tusen takk er til dere.

18.000 kroner har kommet inn på kontoen vår i Cultura sparebank. Flere kollegaer i Oslo-området vil i tillegg bidra med måltider og underholdning. Er det flere som vil være med på dugnaden? Vær så snill å drøfte dette på kollegiemøtene!

**Bidrag sendes til
Steinerbarnehageforbundet,
konto 1254 0518 600,
merkes "IASWECE 2009"**

Med vennlig hilsen,
Styret for Steinerbarnehageforbundet,
ved Mette Johannessen.

30.000 kr. mai 2009

18.000 kr. nov. 2008

Tilbake i Arendal etter fem uker i S-Afrika!
Litt uvirkelig, den ene dagen er jeg blant venner og kjente i Cape Town, neste dag er jeg hjemme med familien rundt meg. Det er fantastisk å få lov å være med på dette arbeidet i Afrika, samtidig som jeg er dypt takknemlig over de oppvekstvilkår de fleste av "våre" barn har her i Norge.

Selv etter 10 år med jevnlig besøk i Cape Towns fattigste områder, blir jeg aldri vant til at det er slik millioner av mennesker bor og lever. Selv om gleden, latteren og sangen preger stedene jeg besøker, så er det ikke vanskelig å se de store manglene både hos barn og voksne.

Mine oppgaver denne gangen var å undervise i noen av klassene, holde et "baby-care" kurs og besøke ulike barnehager. Det er mange ting jeg har lyst til å formidle både fra undervisningen og fra kurset jeg holdt, men denne gangen har jeg valgt å fortelle om et besøk jeg gjorde i Townshipen en regnfull dag i begynnelsen av oktober.

Fordi jeg skulle ha et baby-care-kurs ønsket jeg å besøke en barnehage som hadde en småbarnsavdeling.

Mathew (vår trofaste sjåfør) hentet meg tidlig en morgen og vi skulle dra ut til Philippi, en av de aller fattigste Townshipene i Cape Town. På veien ut plukket vi opp Nokhanyle, en av feltarbeiderne til CCE (Center for Creative Education)

Tro det eller ei, men det kan bli veldig kaldt i Cape Town om vinteren. Selv om våren egentlig var kommet, ble det sagt at det var kaldere enn på mange år. Vanlige hus er ikke bygd for kulde og ingen er isolerte, derfor var det ofte kaldere inne enn ute. Og hvordan "husene" i townshipen var, kan man bare tenke seg når man vet hvordan de er bygd!

Ett år var gått siden jeg var her sist. Ikke mye er forandret, det er de samme brakkene som står der og man er ikke helt sikker på om det virkelig bor mennesker i de mer eller mindre falleferdige skurene, men det gjør det. Det kunne Mathew bekrefte. Han fortalte at enten var folk på jobb, (de som var heldige å ha en jobb med 40 % arbeidsledighet i S-Afrika) eller så hadde de lukket alle dører og luker p.g.a. regnet og kulden.

Det regnet litt da vi dro inn i Townshipen og vi kom til en grusvei som var full av store, dype hull. Det var ikke lett å manøvrere bilen. Mathew kjørte forsiktig og det gikk bra. Vi kom frem og der sto det noen skur, eller containere. **Det var barnehagen!**

Pelizia, daglig leder kom for å ønske oss velkommen. Nå begynte det å pøsregne og vi måtte skynde oss til brakken hvor de aller minste holdt til. To til tre i hver seng

Barna lå på alle fire og kikket ut gjennom

sprekken hvor vannet kom inn.

Skuret/brakken besto av et lite rom på ca 10-12m². Gulvet var delvis dekket med plastbelegg samt noen tepperester. Veggene var av papp og papir, det samme i taket på innsiden. Oppå taket lå det blikkplater med store stein som skulle holde de på plass når vinden blåste som verst. Og det gjør den ofte i Townshipen som stort sett består av jord, sand og lite, eller ingen vegetasjon.

Rommet hadde **ett** vindu som var dekket til med teppe pga kulden, regnet og vinden. Døren var en staldør og den øverste delen sto oppe stort sett hele tiden, ellers ville de ikke hatt noe lys. Det var ikke elektrisitet i dette rommet og det var rått og kaldt. De fleste barna hadde yttertøyet på seg hele tiden, bortsett fra når de skulle sove.

I det ene hjørne av rommet stor det to reisesenger, samt en kommode overfylt med klær, sekker og bleier. I det andre hjørnet av rommet sto en barneseng i tre hvor noen av de aller minste oppholdt seg. I tillegg hadde de noen plastkasser fylte med leker av ymse slag; plastleker, treleker, stoffdyr/-dukke og bøker. Mye var ødelagt og skittent. Dukker som manglet ben, eller bøker som bare hadde en side eller to. Et par stoler ble satt inn til Nonkanye og meg. Pelizia og leder av gruppen satt på gulvet.

Mellom alt dette satt, krabbet eller stabbet barna rundt så godt de kunne. 15 små barn fra 1 til 3 år. De hadde plass til 17, men det var to som var borte den dagen (det er ca 0.7m² brutto pr barn) Ikke mye plass til bevegelse!!

Men barna lekte med det som var der. En liten pike satt med en leketelefon(mobil) som hun snakket og snakket i, det er blitt universalt! Etter at vi hadde vært der en stund, begynte det å regne ganske så kraftig og det hamret på blikktaket! Det høljet ned og regnet sprutet inn gjennom døren og gjennom alle sprekker i tak og vegger. Pelizia la et ullteppe ved inngangsdøren så det ikke skulle komme for mye vann inn på gulvet. Resultatet ble et dyvått teppe.

Barna lå på maven og kikket ut gjennom sprekken og synes det var morsomt med alt regnet. De lo og moret selv, selv om de ble ganske våte.

Jeg spurte Nonkaye om hun kunne en regnsang på Xhosa (deres morsmål) og det kunne hun. Alle barna begynte å bevege seg rytmisk og de fleste sang med. Det var en herlig stund midt oppe i elendigheten.

Senere samlet Peliza alle barna til en morgenring. Hun sang og gjorde bevegelser og barna etterlignet henne så godt de kunne ut fra den plassen de hadde.

Etter ringen, ble det satt frem en plastikkbalje med vann. Nå skulle alle vaske hendene før de skulle synge for maten. Alt ble hentet fra en av de andre brakkene hvor de hadde strøm. Der ble også

maten laget som ble brakt over til oss i regnværet. De hadde en kokk som laget mat til alle og barna fikk et varmt måltid hver dag. I dag var det pasta med saus som sto på menyen og alle fikk hver sin lille bolle og satt så fint på gulvet og spiste stort sett alene. Noen av de aller minste fikk hjelp.

Etter maten var det tid for stell av barna og bleiebytte. Det foregikk i en av campingsengene, med en ny balje med vann. Alle fikk nye bleier på før de ble lagt i sengene. To til tre i hver seng og de som ikke fikk plass der, lå på madrasser på gulvet.

Etter ca tre timer kom Mathew for å hente oss. Han var litt stresset og fortvilet over tilstanden på veiene inne i Townshopen.

Vi takket for oss og dro av gårde. Det gikk langsomt men vi kom oss gjennom vandammene. Bare på disse få timene hadde vannet steget så mye at det sto flere cm oppetter husveggene.

Regnvær, vind og kulde til tross så hadde vi opplevd noen fine stunder i den lille gruppen. Som da Pilizia satt med to, tre barn på gulvet og

jeg kunne se at kontakten mellom henne og barna virkelig var tilstede.

Eller da hun stelte dem og snakket med dem og lo sammen med dem.

Eller da vi sang og alle lo når regnet sprutet inn av døren.

Eller da barna kom bort til den voksne og søkte kontakt, enten det var med blikket, eller smilet.

Eller da vi tok hverandre i hendene, eller noen satt på fanget til den voksne.

Alle disse små stundene var øyeblikk hvor barna fikk kontakt og ble sett av en voksen som bryr seg og som har noe å gi!

Det får meg til å se nødvendigheten med å fortsette dette arbeidet og ikke gi opp selv om det kan virke som om det ikke har skjedd mye på de årene jeg har vært der. Noe skjer hver gang! Og det er takket være de flotte kvinnene som driver disse barnehagene med slik omsorg.

Arendal, 7. november 2008
Eldbjørg Gjessing Paulsen

Utviklingsår

Marianne Haugli, Steinerbarnehagen i Moss

Litt om mitt utviklingsår.

Etter mange år i barnehagen var det min tur til å få denne muligheten, og jeg grep den med begge hender. Et helt år (2005-06), hvorav 3 måneder med full lønn. Jippi!

Men penger må man jo ha, og jeg fikk jobb i hjemmetjenesten (for voksne autister) og som veileder i en familiebarnehage. Begge deler var givende. Men fra jul skulle jeg ha tre måneder helt fri. En fantastisk gave! Hvem kunne ane at jeg snart skulle få male kakao i Ecuadors jungel?

Jeg ville fylle de tre månedene med noe, så det var på tide å sortere drømmer. Egotripp, men ikke bare det. Sydamerika hadde stått på ønskelista siden jeg var ung, men nå var jeg blitt over 50. Kunne noen ha bruk for meg? På nettet søkte jeg etter «frivillig arbeid» og fant en organisasjon som hjalp meg med å formidle språkkurs, arbeid og privat innkvartering i Peru, Ecuador og Bolivia. Disse landene har samarbeidende språkskoler. For spansk kunne jeg jo ikke.... Språkskolene arrangerte også turer til Macchu Picchu, Titicaca-sjøen, jungelen, karneval og mye, mye mer. Jeg har mann og barn hjemme – som støttet meg 100%. Mamma'n min støttet meg økonomisk. Alle var positive. - «Bare reis, du, vi klarer oss bra!»

4.januar satte jeg meg i det første av i alt 14 fly – til London – Miami – Lima – Cusco. På flyplassen i Cusco ble jeg møtt av min første vertsfamilie. Etter drøyt 3 uker fulle av opplevelser i Peru, reiste jeg til Ecuadors hovedstad Quito, hvor jeg gikk på skole i 2 uker, før jeg, skremt av de mange ranene som ble begått i området, reiste videre til Sucre, «den hvite byen» i Bolivia. 5 uker med intens spanskopplæring gjorde at jeg kunne kommunisere litt, så nå var jeg klar for å jobbe. Skolen hadde en avtale med et barnehjem i Sucre, og der ble jeg tatt imot med åpne armer. Katolske nonner (engler på jorden!) drev barnehjemmet, og jeg skulle være på avdeling 0-2 år. 20 barn var det der. De var veldig begeistret for at jeg var førskolelærer og de ønsket at jeg var sammen med barna mens de som jobbet der tok seg av det meste av stedet.

Etter hvert som barna våknet om morgenen, ble de stelt og fulgt inn til meg på et stort oppholdsrom. Der ble de aller minste lagt eller satt i babystoler i en gigantisk lekegrind. De andre ble satt i en annen lekegrind med masse leker. Noen fikk være på det store, flislagte gulvet, hvor de raste rundt i gåstoler og lignende. Jeg tok dem ofte ut av gåstolene, babystolene eller hva de var plassert i og lot dem få bevege seg litt for

egen «maskin». Krabbelek, ligge på ryggen og snu seg rundt eller bare være nær. En klarte å reise seg opp, en annen lærte å gå. Det handlet mye om å ordne opp i konflikter barna imellom, trøste og ha et fang tilgjengelig. Øve litt på å vente på tur, bygge med klosser. Dere vet jo hvordan det er, alle vil være først – og nærmest – og ha akkurat den leken akkurat nå. Jeg sang og danset litt med dem. Ofte satte jeg meg bare ned og ryddet i lekene, eller barna og jeg vasket noen av dem. Et par timer om dagen kom en fysioterapeut for å hjelpe til med stimulering av de minste. Hun ammet også et par av babyene av og til. På bildet mater hun to heldige barn med flaske.

Leker og klær hadde de mer enn nok av på hjemmet, men de hadde nesten ikke medarbeidere og var helt avhengige av frivillige hender. Barna var også vant til at folk kom og gikk og var sultne på kontakt.

Når det var spisetid, fikk de minste flaske. De mellomste ble satt på en hylle på veggen for å bli matet med skje, og de største fikk sitte ved et lavt bord med eller uten voksne til å hjelpe seg. Det var veldig varierende hvor mange frivillige som arbeidet der, så noen ganger var det ganske kaotisk. Lille Fernando sovnet av og til, der han satt i midten og ventet på suppa..... Etterpå var det bleieskift, vask og hvilestund. Det gikk forbausende rolig for seg, og til slutt var alle lagt. Da kunne nonnene gå ned i 1. etasje, hvor de største barna var (2-6 år), for da var det mer arbeid å gjøre der. Etter hvert som barna våknet, gjentok det samme seg. De ble tatt opp og stelt, og var inne på oppholdsrommet sammen med en voksen til det igjen var tid for mat. Mellommåltid var velling i tutekopp eller flaske. En gang i blant fikk barna være ute i en innhegning på uteområdet til de største i underetasjen. Dette var en stor,

flislagt terrasse med noen leker og en sklie. Av og til åpnet de også døra til gata, så barna fikk være på fortauet utenfor en stund. Kanskje kunne det komme det en hund forbi – eller biler. Som avskjedsgave til barna kjøpte jeg inn tannbørster. Så fant jeg fram en bøtte med rent vann og en spyttbøtte og begynte å pusse tennene. En etter en kom de og ville pusse tenner, eller i det minste smake på tannbørsten. Dette gjentok jeg et par ganger de siste dagene. Jeg håper at de fortsetter å pusse tenner, men tror det egentlig ikke. Tannstellet i Bolivia er generelt sett veldig dårlig.

I 5 uker jobbet jeg på barnehjemmet, og det var ikke fritt for at jeg gjerne skulle tatt med meg lille Fernando eller Margarita i kofferten da jeg dro. Men det som venter disse barna er heldigvis ikke så ille, i forhold til mange andre foreldreløse i Bolivia. Når de fyller 2 år flytter de ned en etasje, og ved 6 år flytter de til guttehem eller jentehjem. Hvis de ikke blir adoptert i mellomtiden, og det hender det at noen blir. Ei lita jente flyttet til italienske adoptivforeldre mens jeg var der. Ellers bor de på hjemmet til de blir 18 og får da også gå på skole. Mange barn i Bolivia slutter på skolen for å hjelpe till med å skaffe penger til familien, ved salg av småting på gata, skopuss eller tigging. Fattigdommen er stor i dette landet. Mange barnehjem er dessverre overfylt og har veldig mye dårligere forhold enn det jeg opplevde på Tata Huan de Dios.

I slutten av mars gikk jeg av flyet på Gardermoen, et døgn forsinket, med tunge koffert, en ufattelig mengde minner og litt mer ydmykhet og takknemlighet i hjertet. Jeg var i bedre form enn på lenge etter å ha vært så lenge i Andesfjellene. Og hjemme i Moss ventet høye snøfonner og alle mine kjære.

Takk til alle som gjorde dette mulig!

«INGEN LATTELLIGGJØR EN BLIND ELLER DØV,
 SÅ HVORFOR LATTELLIGGJØRES OFTE DE SOM
 HAR KOMMUNIKASJONSPROBLEMER»

Kunsten å kommunisere

Iris Johansson er autist. Det betyr at hun ikke kan forstå verden, virkeligheten og andre mennesker gjennom sine følelser, men må gå helt andre veier. I denne artikkelen forklarer hun hvordan hun som kommunikasjonshemmet fungerer, og hvordan mennesker med autisme, Asperger syndrom, ADHD og ADD kan hjelpes inn i fellesskapet.

FOTO ALL OVER PRESS

●●●● Det finnes noe som er generelt for alle oss med bokstavadignoser og det er at *vi ikke forstår at vi ikke forstår*. Vi tror, akkurat som dere, at alle er som oss. Derfor kan vi ikke begripe hvorfor andre oppfører seg så merkelig mot oss og vil at vi skal endre oss og vår oppførsel.

FINNER IKKE TONEN To ting er vi udugelige til; samarbeid og tilpasning. Dere kan «finne tonen» eller gli inn i nesten hvilken sosial sammenheng som helst. For dere handler det om å forstå settingen, hva som gjelder, hvordan man oppfører seg. Det sitter i rygg-

margen. All informasjon dere behøver finnes i atmosfæren på stedet. Resten gjetter dere og plukker fram fra hukommelsen ved hjelp av de følelsene som sammenhengen bringer frem.

For et menneske med en lidelse i autismspekteret, kjennes ingen ting av dette på innsiden. Jeg kan betrakte og registrere hvordan menneskene rundt meg gjør ting, og i beste fall gjøre noe som ikke forstyrrer alt for mye. Ofte forstyrrer jeg, fordi jeg ikke kan kodene og ikke klarer å zoome inn på samme måte som en følelsesmessig koplet person kan. Dessuten forstår jeg ikke hvor-

dan man gjør «det rette». Samarbeid innebærer at en person uuttalt skaper et nivå som de andre skal medvirke på – uten forklaring og med få instruksjoner. Det er som en dans; én byder opp, den andre sier ja og så danser man etter musikken. Ingen vet når den ene eller den andre fører eller blir ført. Man kan trinnene, det holder og resten går av seg selv.

Men ikke for mennesker med autistiske trekk. Denne kommunikative funksjonshemmingen er ikke som en utviklingsforstyrrelse, selv om utviklingen kan virke for-

styrret. Den er heller ikke en psykisk sykdom. Den er et *nevrologisk problem*. Nervesystemet er i ulage. Iblant kommer det for få impulser, iblant for mange, iblant går impulsene i helt feil retning og låser seg fast så vi ikke kommer noe sted. Om det blir for mye stillstand på innsiden, utvikler kroppen angst som forsvarsmekanisme, og da får vi tvangstanker og tvangshandlinger. Det er i stedet for de følelsesmessige brytningene dere kan ha på innsiden, og som dere med automatikk benytter i pressede situasjoner.

For å samordne sansene til en virkelighetsoppfatning som fungerer, kreves det følelser. Hos oss oppstår det like mye følelser som hos andre, men

«VI KAN IKKE TILPASSE OSS. FÅR VI IKKE TIL Å GJØRE DET OM TIL VÅRT EGET, SÅ KAN VI HELT ENKELT IKKE LÆRE DET»

TILLÆRT SMIL Det ser helt naturlig ut når Iris Johansson smiler. Men det er et ansiktsuttrykk hun har brukt lang tid på å øve inn ved å se seg i speilet og forsøke å se ut som andre mennesker gjør når de smiler.

kontakten mellom vår bevissthet, erfaring, hukommelse, atferd og språk fungerer ikke friksjonsfritt. Derfor utvikles vi så vilkårlig. På noen områder er vi overutviklet, på andre underutviklet, og på noen områder er vi nesten ufødte. Det betyr ikke at vi ikke *kan* utvikle oss. Men det betyr at vi trenger deres forlengede armer – deres bevissthet, nærvær og interesse for hva vi ikke kan - og deres vilje til å finne måter å formidle det til oss på, uvilkårlig med omsorg og uten negativ ladning.

KOMMUNIKASJON MED «DE UVANLIGE BARN» Hva må man forstå for å kunne kommunisere med mennesker med bokstavadignoser, som forelder, lærer, assistent eller en som passer på?

1. Se dette menneske som normalt begavet, men med problemer med impulssystemet og i noen tilfeller underutviklede evner. I Russland kalles disse barna for «de uvanlige barna». Det betyr at man må skjerpe sin egen bevissthet for ikke å forvente eller kreve at disse barna, ungdommene eller voksne skal forstå via følelsene. I stedet må man formidle muntlig eller praktisk det man vil formidle, med aktelse og respekt for individet man har foran seg

Om et menneske er blindt, trener man ikke den personen i å se bedre ved å øve seg på å se. Man forsoner seg med at personen er blind. Siden forsøker man å utvikle andre veier for at den blinde skal bli så lite hindret som mulig av sitt handikap.

Det er slik man må gjøre med dem som har en lidelse i autismespekteret også.

2. Kartlegg og skreddersy hjelpen for den unike personen du har fremfor deg. Det betyr at du tar utgangspunkt i det som regnes som «normal» utvikling – i hvilken alder man forventes å lære seg det ene og det andre. Slik kan du bli bevisst hva som mangler hos den du har foran deg. Kom med forslag, øvelser og informasjon på områder der du ser det er behov. Gjør det lettfattelig og seriøst. Del siden kunnskapen du har fått gjennom dine observasjoner med personen du forsøker å hjelpe, og forklar hvordan dette er for deg, hva som oppfattes som normalt og på hvilken måte denne personen er annerledes.

Vær nøye med at du ikke evaluerer, vurderer eller gjør narr av. Prat seriøst om dette som et fenomen. Ingen latterliggjør en blind eller døv, så hvorfor latterliggjøres ofte de som har kommunikasjonsproblemer? Syns- og hørselshemmede har tekniske hjelpemidler i form av briller og høreapparat. For oss er *andre mennesker* hjelpemiddelet og de er ofte veldig uslepte hjelpemidler.

3. Vi trenger struktur og forutsigbarhet, at det finnes rutiner, ritualer og tradisjoner som danner en kjent dagsstruktur, ukestruktur, månedsstruktur og årsstruktur. Hvis en slik struktur finnes og følges, så fungerer det vanlige sosiale livet bedre til tross for problemene med impulssystemet.

«OM DERE BARE KUNNE FORSTÅ AT DENNE TVANGEN, DISSE GJENTAKELSENE, DISSE SMARTE MÅTENE Å UNNGÅ Å GJØRE DET SOM FORVENTES AV OSS, ER VANSKELIGE FOR OSS OG IKKE NOE VI VIL HA!»

Denne basisstrukturen vil da råde når ikke noe annet råder. Det vil si at det hele tiden skal finnes noe som gjelder, som det går an å falle tilbake på og holde seg til, også når det vante settes ut av spill. Det som dere kaller for «å ta ting på sparket» er kaos for oss. Det kommer aldri noen impulser innenfra hos oss på den måten. Det forutsetter følelser som vi ikke har kontakt med. Vi trenger at dere deler deres struktur med oss, fordi vi ikke selv kan opprettholde en.

RITUALER SOM KOMMUNIKASJONSMULIGHET På samme måte som andre mennesker kjeder seg dersom livet blir preget av for mange gjentakelser, gjelder det også i høy grad for oss. Akkurat derfor er det ikke viktig å lykkes med å lære oss alle rutiner og ritualer, men bare bruke dem som et redskap å kommunisere rundt. Så bli ikke oppgitt eller misfornøyd med at vi ikke lærer oss rutinene eller ritualene, men se det som en utmerket mulighet til kommunikasjon. Vi *kan ikke* tilpasse oss. Får vi ikke til å gjøre det om til vårt eget, så kan vi helt enkelt ikke lære det.

Min far pleide å tenke ut hva jeg trengte, gjøre det om til sitt eget og forholde seg uvilkårlig til det. Han tenkte ut hvordan han selv hadde lært seg, hvordan min eldre bror hadde lært seg, og siden utviklet han en metode spesielt til det aktuelle formålet. At jeg *ikke* skulle lære var ikke et alternativ. Spørsmålet var bare *hvordan* jeg skulle ta inn akkurat det. Hans neste spørsmål var: «hvordan skal jeg få Iris *interessert* i å lære dette?» Det var den nøtten som gjorde det interessant for han å lære meg ting. Han visste at jeg ute av stand til følelsesmessig samarbeid, så det måtte bli på mine vilkår, men på hans initiativ.

ØNSKER IKKE TVANGS-HANDLINGER OG GJENTAKELSER Det er veldig viktig å ikke tolke vår atferd som at vi utøver makt eller er slue for å «slippe unna». Vi sliter hardt med masse innvendig tvang og motstand, noe vi forsøker å unngå. Vi har ingen tanker om, eller følelse for, at vår atferd kan oppfattes som manipulerende.

Om dere bare kunne forstå at denne tvangen, disse gjentakel-

sene, disse smarte måtene å unngå å gjøre eller det som forventes av oss, er vanskelige for oss og ikke noe vi vil ha! Prøv noen av våre atferdsmåter mange ganger og kjenn hvor fælt det er. Kanskje dere da ville vie dere til å finne måter dere kan hjelpe oss ut av dette på. Til det trengs det lek og kreativitet. Blir vi avvisende eller aggressive, henger det sammen med redsel. Det er viktig at dere vet at denne atferden er ufarlig. Forsøk å gjøre oss trygge og fortsett med en dâres stahet!

EGNEDE LÆREFORMER Kognitiv læring (læring som vektlegger hvordan kunnskapen læres og brukes) passer oss utmerket, om man tar bort berøring, belønning, kritikk og sanksjoner. Anvendes metoden for opplæringens og ikke for resultatenes skyld, kan mange seg hittil utviklede ferdigheter. Stol på at vi lærer oss alt det dere ønsker at vi skal lære oss, men at det kanskje tar 10 år før resultatene synes. De som har jobbet lenge med mennesker med lidelser i autismespekter vet dette og har is i magen, men

nye vil så gjerne ha egen bekref- telse på at får det til, og da blir det vanskelig.

En annen læreform som fungerer og som har hjulpet meg, er en tilpasset form av pedagogikken til **Paulo Freire**. Den bygger på alfabetisering (bevisstgjøring) av det du gjør men som du ikke er bevisst på at du kan. Den tar utgangspunkt i din konkrete hverdag, det du gjør automatisk, og innebærer at du blir i stand til å endre atferd ved at du blir den bevisst. Fremfor alt den atferden som ikke fører til utvikling, men som blir meningsløs repetisjon.

Du kan i og for seg benytte hvilken metode du vil, bare du liker den, kjenner deg fortrolig med den, lærer den inngående og har det morsomt når du tilpasser den. Det er ikke selve metoden som er viktig, *men du som bærer av metoden*. Det er *kommunikasjonen* som er det viktige. Følelser gir impulser som går til idé- og kreativitets- og handlingssenteret i hjernen. Fordi vi mangler følelser, så behøver vi andres oppdrag og impulser. Det er det som lettest tar oss ut av låsninger og tvang.

Suksesskriterier i arbeid med mennesker med bokstavdiagnoser:

- **slippe alle forestillinger** om hva som er normalt, alle forventninger og krav
- **vite at her har jeg med en person å gjøre** som ikke kommer til å kunne tilpasse seg til noe til noen avtale, som i det ene øyeblikket kan gi meg oppmerksomhet og i det andre øyeblikket kan gjøre noe som er følelsesmessig uforenlig med den oppmerksomheten.
- **vite at personen ikke kan samarbeide**, men har behov for din bevissthet og at du samarbeider med han eller henne.
- **vite at det ikke lar seg gjøre** å være i framtiden eller i fortiden sammen med denne personen. Det eneste som fungerer er møtet her og nå. Det vil si at du må slippe alle tanker om tid og resultat og være i en sval nysgjerrighet der du lurar på hvordan dette skal bli.
- **selv være i en tilstand** der du hele tiden lærer deg noe nytt ved å se ting med helt nye øyne – den kommunikasjonshemmedes .

(Iris Johansson)

FEIL ER TIL Å LÆRE AV

Metodene som bygger på pedagogikken til Freire har også en innebygd, ofte usett, fordel; Det går ikke an å gjøre feil. Uansett hvor feil ting blir, går det an å bruke det, se på det som fenomen og lære av det. Nettopp *feilene* er det man lærer mest av, fordi de ikke slentrer stille forbi. Derfor er det viktig å ikke være redd for at det skal bli feil. 50 prosent blir feil, så det er like greit å forsone seg med det fra starten av.

Forutsetningen for at du kan fungere som en forlenget arm for kommunikasjonshemmede er at **du må ha et ønske om å utvikle deg selv**. Om du «stiller opp», ofrer deg, byr på deg selv, synes at du har noe å gi og så videre, så kommer du til å bli utbrent. Å være med noen som ikke er kommunikative er å stadig finne seg i å bli avvist, ikke bety noe særlig, ikke få bekreftelse på sin egen dyktighet. Det tar lang tid å sette pris på det som er annerledes, det uvanlige og spesielle hos mennesker med kommunikasjons-hemminger.

FUNGERER ANNERLEDES

Fellesskap er vanskelig for mennesker med kommunikasjons-hindringer. Vi fungerer ikke som forventet og da vil omgivelsene endre oss – selv om det vi er og gjør er ufarlig. Det er bare litt annerledes. Omgivelsene vil at vi skal tilpasse oss og ha et «normalt» tempo. Det kan ikke mennesker med tvang og autisme, uansett hvor høytfungerende de måtte være. Vi, vår konstruksjon, våre funksjons-hindringer, bryter mot en stille overenskomst i denne sivilisasjonen. En overenskomst som er en tankefeil, en majoritets-misforståelse; at tilfredsstillelse av egne behov skal komme utenfra, at det jeg får av andre skal tilfredsstille meg, at jeg ikke kan bli fornøyd om jeg ikke får mer enn jeg gir. At det finnes bare en viss mengde følelser og kjærlighet og at den skal porsjoneres ut på en bestemt måte for å gi verdi tilbake.

AHA-FELTET Om det går an å forstå at vi med slike funksjonshindringer har noe å lære

En autist forteller

IRIS JOHANSSON var et barn som ikke gav lyd fra seg de første årene av sitt liv. Hun tok ikke kontakt med omgivelsene, skrek ikke når hun var sulten, når hun var våt eller kald eller når hun burde kjenne smerte. Faren hennes merket at noe var galt allerede da hun var 7 uker gammel. Fingrene hennes kom i klem mellom vogga og veggen og ble helt blå. Men iris skrek ikke. Ikke da, men senere skrek hun uten stans, uten mening. Hun kunne sitte for seg selv og vagge i timevis. Når hun omsider lærte seg å snakke, var det usammenhengende og uforståelig. Folk rundt henne vil sende henne på institusjon. Men ikke faren. Han så at Iris var annerledes, men mente bestemt at hun ikke var utviklingshemmet. Som baby hengte han henne opp i dørråpningen der alle på gården måtte gå forbi når de skulle inn eller ut. På den måten så de henne, stanset noen øyeblikk og småpratet litt med henne. Til hun var 4 år bar han med seg Iris overalt. Hun fikk sitte i en sekk på ryggen hans mens han stelte kuene og gjorde gårdsarbeid. Han snakket med henne hele tiden, selv om han ikke fikk svar. Farens prosjekt ble å hjelpe Iris ut av det hun selv kaller «den virkelige verden» og inn i «den vanlige verden», der vi andre befinner oss.

ELSKET Å BITE: Som liten likte Iris å bite små barn. – De skrek i vilden sky. Den lyden tiltalte meg og fikk meg til å le, sier Iris Johansson.

I 12 år gammel bestemte hun seg for å forlate sin autistiske verden. Takket være farens innsats, noen gode lærere og hardt arbeid lever Iris i dag et «normalt» liv. I tillegg til sin livserfaring, har hun gjennomført flere formelle studier og tatt flere høgskolefag. I dag jobber hun som sosialpsykologisk konsulent og veileder, og har oppdrag blant annet i Norge, Sverige, Russland og Tyskland. Hun har skrevet flere bøker. Den siste, som også er utgitt på norsk, heter «En annerledes barndom» (Versal, 2008).

andre, at det gir mening i seg selv å omgås oss – uansett hvor umulige, ubegripelige, innviklet vi enn er, og uansett hvor mye vi forstyrrer den vanlige tilværelsen – så kommer dere til å oppdage at kroppene deres blir glade og at det er i gleden man blir åpen og sårbar, havner i tomrom, fri for vurderinger, der utvikling er mulig, der informasjonen som finnes i egen kropp kan bli bevisst og der bevisstheten kan gi informasjon til kroppen. I dette aha-feltet kan vi bare befinne oss gjennom å flytte inn i oss selv, slippe alle tan-

ker om tid, plass, rom og ikke vurdere oss selv og hverandre eller nytteverdien av det vi gjør. Det er der personlig utvikling skjer, både for dere og for oss. Det er hemmeligheten med det jeg gjør.

KOMMUNIKASJON ER

KUNST Denne kunsten, kommunikasjonskunsten, er det få som kan. I vår kultur er den undervurdert, ja nesten utryddet. Den trenger renessanse, oppreisning og at beslutningstakere ser en gevinst i å bruke penger så andre mennesker kan være

«forlengede armer» til alle som er kommunikasjonshemmet. Det kan ikke måles med resultater, det er kunst og kunst gir sjelden uttelling i penger. Kunsten er en grunnleggende forutsetning for en sivilisasjon og en holdbar kultur. Kommunikasjon er et potensial for overlevelse og kan ikke læres ureflektert. Vi med kommunikasjons-hemminger kommer til å stille alle dere andre til veggs – så ta den utfordringen!

Artikkelen er et utdrag av en lenger artikkel som skal publiseres i rapporten Barn i Norge 08.

Aspekter ved barnets utvikling.

Belyst gjennom syvårsperiodene.

Frode Barkved.

2. Om livsfaser

Med vennelig tillatelse av forfatteren vil vi gjengi Frode Barkveds "ASPEKTER VED BARNETS UTVIKLING" i denne og kommende utgaver av Årstidsbrevet.

Hvilken utviklingsidé er det så som ligger til grunn for steinerskolenes egen læreplan?

Før vi arbeider mer med dette spørsmålet skal vi kort se litt på forskjellige faseaspekter i forhold til utvikling.

Den hollandske barnelegen og sosialpedagogen Prof. Dr. Lievegoed setter Rudolf Steiners utviklingspsykologi inn i en historisk og aktuell sammenheng. Han skriver om romerne som regnet med fem livsstadier.

Disse stadiene, eller fasene, så slik ut:

0 – 15 år: *Pueritia* – de tidlige barneårene pluss den latente perioden av den tidlige skolealderen.

15 – 25 år: *Adolescentia*, (Av latin; ynglingealder.)

25 – 40 år: *Juventus* – den første voksenalder.

40 – 55 år: *Virilitas* – den andre voksenalder.

55 år og eldre: *Senectus* – alderdommen.

Blant hollandske forfattere, sier Lievegoed, har *Rümke* sluttet seg til romerne selv om han legger til et *praesenum* fra 55 til 65 år og lar alderdommen begynne først ved 65.

Han nevner videre de gamle grekerne som delte livet inn i heptomader, (ti syvårsperioder) Den hollandske reformpedagogen Jan Waterink har hentet sin inspirasjon her, i det han deler livet opp i følgende faser:

0 – 7 år: periode av fantasiliv.

7 – 14 år: periode av forestillingsliv

14 – 21 år: pubertet og adolescens

21 – 28 år: å erobre en livsbasis.

28 – 35 år: befestingen og bekreftingen av den livsbasis man har funnet.

35 – 42 år: en andre pubertet – nyorientering betrefende fullbyrdelsen av arbeidsoppgaver.

42 – 49 år: manisk – depressiv periode.

49 – 56 år: kampen mot den egne undergangen.

56 – 63 år: vishet.

63 – 70 år: en andre ungdom: overgangen er bevisst akseptert og kan ennå en gang lede mot et høydepunkt.¹

Grunnen til at vi her nevner fasene gjennom et helt livsløp, og ikke bare holder oss til barne og ungdomsalderen, er at den utviklingspsykologi som ligger til grunn for steinerskolene vektlegger at

undervisningens metodikk og didaktikk, ikke bare skal ha for øyet den aktuelle alderen barnet befinner seg i, men se på hvilke konsekvenser det man gjør spiller for hele barnets livsløp.

Hos Waterink vil man for eksempel fort ane ikke bare hvordan den ene syvårsperioden bygger på den foregående, men også hvordan det fins en samhörighet mellom tidligere og langt senere syvårsperioder. Det ligger for eksempel nær å anta en sammenheng mellom det han kaller "periode av fantasiliv", altså den første syvårsperioden, og det han kaller "en andre pubertet - nyorientering betrefende fullbyrdelsen av arbeidsoppgaver" som er lagt til den sjette syvårsperioden. Dersom barnet, skulle man tro, i følge Waterink lever sterkt i utviklingen av fantasilivet de første syv årene, så legges et viktig grunnlag for å kunne nyorientere seg i den sjette syvårsfasen. En nyorientering krever jo en indre aktivitet, noe som da forhåpentligvis det er anlagt et grunnlag for senere i livet. (Vi skal snart se hvordan Rudolf Steiner lar disse to syvårsperiodene speile hverandre.)

Den eldste definisjonen av fasene i det menneskelige livet stammer fra et kinesisk ordspråk: " Det menneskelige livet har tre faser: 20 år for å lære, 20 år for å kjempe, og 20 år for å erverve kunnskap." I den gjengse utviklingspsykologi, som er inspirert av Freuds psykoanalyse, vil likevel en slik sterk betoning av livsfaser ikke være å finne, sier Lievegoed:

" Med utgangspunkt fra Freuds psykoanalyse har mye blitt skrevet om utviklingspsykologien, men der slutter utviklingen ved det sjette eller ved det fjortende året. Deretter virker det som om personen ikke lenger kan utvikle seg, ettersom utvikling, ut fra denne filosofien, kun kan komme fra det biologiske driftslivet og at den psykiske personen kun utgjør en "overstruktur" bygd på denne driftsnatur: detet (id). ²

Men han legger til at flere av Freuds etterfølgere, blant annet tysk – amerikaneren Erik Homburger Eriksson (1902 – 1994) ikke bare ser jeget som et produkt av detet, men snakker om et eget jeganlegg som fins der fra begynnelsen og ikke har sitt utspring i detet.

Han er en av Freuds studenter, men vektlegger samspillet mellom barnet og omgivelsene sterkere enn sin læremester. At de hendelser vi opplever i barndommen er av avgjørende betydning for våre senere liv var han enig med Freud i, men han går videre, og hevder, i motsetning til Freud, at mennesket *hele livet* går gjennom kriser eller utviklingsfaser med ny vekst og utvikling. ³

Erikson deler livet opp i åtte faser. De fem første aldrene går fra fødsel frem til adolescens. Derpå følger tre voksefaser som han kaller "tidlig voksenalder" (18 – 25/30 år), "voksenalder" (30 – 60 år), og "alderdom".⁴

Her ser vi at den rytmiske inndelingen av år ikke er så regelmessig.

Men hos andre psykologer, for eksempel Charlotte Bühler og Martha Moers, ser vi igjen en mer regelmessig rytme. Bühler regner, som romerne og Rümke, med fem stadier, mens Moers deler livet inn i seks stadier:

Den første livsfasen: Barndom og ungdom til ca 14 respektive 21 år.

De andre livsfasen: Den første voksne alderen og tyveårsalderen. (21 – 28 år)

Den tredje livsfasen: Fra ca 28 til ca 42 år.

Den fjerde livsfasen: Fra ca 42 til ca 56 år.

Den femte og sjette livsfasen: De to alderdomsfasene (som kan sammenlignes med Rümkes praesenum og senium).⁵

Det som Lievegoed fremhever som spesielt givende hos Bühler er at hun forbinder personlig utvikling med at hver person har et *ledemotiv*. Hos Martha Moers fremhever han at hun beskriver livet som en *oppgave*, og denne oppgaven arbeider mennesket med både ut fra sine kroppslige og sine sjelelige – åndelige krefter.

Vi aner her at utvikling ikke bare kan defineres ut fra miljø og arv, men at man må regne med en genuin åndelig dimensjon – et jeg som ikke bare formes utenfra men som selv former, og skaper ut fra sine egne lover.

Dette kjenner vi igjen fra den humanistiske psykologien.

Den danske forfatteren Flemming Ravn Neft skriver:

"Humanistisk psykologi opstod som en reaktion imod teoretisk materialisme (psykoanalysen) og mekanisk darwinisme (behaviorismen), som begge i realiteten risikerer at psykologisere og tingsliggøre mennesket - men mennesket er ikke et objekt, der kan eller bør udforskes eksperimentielt ligesom et dyr eller en ting. (...) Humanistisk psykologi inkluderer resultater og metoder fra filosofi og teologi, herunder hermeneutik ("forståelseslære") som tager udgangspunkt i *det enkelte menneskes særlige livsverden* og altså søger at *forstå* det individuelle menneske, snarere end at forklare det eller forudbestemme dets reaktioner. For at forstå og beskrive mennesket kan man ikke blot reducere det til psykologiske mekanismer (psykoanalysen), ej heller blot biologiske eller kemiske processer, eller ydre indlæringsmæssige, sociologiske eller samfunds økonomiske betingelser (behaviorismen). Nej, det er snarere en *helhed af mange faktorer*, der kan give et billede af, hvad et menneske er - ikke kun noget begrænset. Dertil kommer, som nævnt, den humanistiske psykologis påpegning af, at mennesket også er ånd, hvilket sætter fokus på, hvad der adskiller mennesket

fra dyrene, nemlig at ethvert individ har såvel personlig tænkeevne som en form for egen *fri vilje*. Og dermed kan enhver i væsentlig grad blive i stand til at hæve sig over sin opvækst samt sine psykologiske og biologiske prægninger. Omend Livet kan forekomme uoverskueligt og skræmmende, udgør det en kæmpemæssig struktur af meningsfulde forhold, som et menneske eksisterer og relaterer sig i. Derfor former Verden ikke kun et individ, men et menneske er også med til at forme sine omgivelser - og ikke mindst sit eget liv, idet *livsværdier* og *personlig målsætning* varierer fra person til person."

⁶

Psykiatrikeren Richard Eriksen har beslektede tanker, og legger vekt på at den sjelelige utvikling er knyttet til og betinget av den organiske vekst og de faser den gjennomløper. Han understreker at dette ikke betyr at sjelslivet på ethvert utviklingstrinn bare er en *refleks* av den organiske livsvirksomhet, men at de livsfaser som organismen navnlig under oppveksten gjennomløper, stiller sjelslivet visse oppgaver og setter visse grenser for dets virksomhet.

Eriksen poengterer dette at hvert menneske har sin "*biologiske skjebne*", som utfolder seg lovmessig og avgir grunnlaget for dets "*biografiske skjebne*". Et menneskes biologiske livskurve mellom fødsel og død, sier han, er jo ikke det samme som dets biografi.

Den biologiske avgir innenfor en viss begrensning "et vidt spillerom for forskjelligeartede livsretninger, karakterer og opplevelser på det sjelelig – åndelige området, likesom grunnmuren til et hus gir fritt spillerom for en meget forskjelligartet innredning av det hus, som bygges på den"⁷

Det er, verken hos Richard Eriksen, eller hos den nevnte humanistiske psykologi, snakk om å fornekte den biologiske siden av utviklingen, men, som hos Eriksen, ser vi at denne delen kun skal oppfattes som den grunnmur som så å si står til arkitektens (les jegets eller åndens) rådighet.

Den utviklingspsykologi som ligger til grunn for Steinerpedagogikken – og som naturlig nok er hentet fra Rudolf Steiners antroposofi – hevder at mennesket, bortsett fra å preges av miljø og arv, dessuten har en ånd *som selv preger verden*. Her har den mye til felles med den humanistiske psykologien.

Samtidig pekte også Steiner på *bestemte livsfaser*:

Steiner følger opp grekernes inndeling av livet i Heptomader (syvårsperioder) som vi også har sett hos Rümke og Moers.

I innledningen til Steinerskolens læreplan skriver Arve Mathisen:

"En pedagogikk basert på utviklingspsykologiske prinsipper vil søke å finne lovmessigheter i barns og unges utvikling. Steinerpedagogikkens utviklingsforståelse hviler på en arv fra *Aristoteles* som i siste del av *Politikken* skisserer ulike temaer for oppdragelsen knyttet til alderen fra 0 til 7 år, mellom 7 og 14 år og frem til modningsalderen ved 21 år. I sitt første skrift om pedagogikk, *Barnets oppdragelse* (1907), legger Rudolf Steiner vekt på bestemte utviklingskvaliteter for hver av disse

livsfasene. I hovedtrekk er det to temaer som i steinerpedagogikken knyttes til utviklingen gjennom de tre første syvårsperiodene. Det ene gjelder tre grunnleggende områder i menneskets natur: den legemlige organisme, de rytmiske livsprosessene og evnen til kommunikasjon. Det andre er knyttet til hvordan tenkning, følelse og vilje kan få en fruktbar modning gjennom skoleårene.”⁸

Dersom vi ser nærmere på det Steiner beskriver i den nettopp nevnte boken får vi fort øye på at han utdyper spesielt de tre første periodene av et menneskets liv, og setter dem i forhold til tre vesensledd; det fysiske legemet, det eteriske legemet, og det astrale legemet. Innledningsvis karakteriserer han disse vesensleddene, eller om man vil ”legemene”.¹

Det fysiske legemet:

”Det fysiske legeme er underlagt det fysiske livs lover, og består av de samme stoffer og krefter som hele den øvrige såkalte livløse verden. (...) Mennesket har dette fysiske legeme felles med hele mineralriket. Bare det hos mennesket kommer inn under betegnelsen ”det fysiske legemet”, som består av de samme stoffer med de samme lover for sammensetning, dannelse og oppløsning, som også virker i mineralriket.”

Eterlegemet:

”Eterlegemet bevirker vekst, forplantning, og livssaftenes indre bevegelse i det fysiske legemet. Det bygger opp og former det fysiske legemet, er dets arkitekt og beboer. Derfor kan vi også kalle det fysiske legemet for et avbilde av, eller et uttrykk for dette eterlegemet.”

(Har mennesket felles med planter og dyr, men *ikke* med mineralriket.)

Astrallegemet:

”Astrallegemet er bæreren av lyst og smerte, av drifter, begjær, lidenskaper og så videre”.⁹

(Dette har mennesket felles med dyrene, men *ikke* med plantene og mineralene.)

Vi ser fort at disse ”legemene” kan karakteriseres på mange måter, og med forskjellige ord. Det viktige er at vi ved *fysisk legeme*, forstår det som angående menneskeskikkelsen er synlige for våre sanser. Ved begrepet *eterlegeme* er vi inne i en virkelighet som ikke uten videre er synlig, men som vi likevel kan begripe må utfolde sin virksomhet for at ikke det rent fysiske legemet skal gå i oppløsning og falle fra hverandre. Man nærmer seg en forståelse for dette ”legemet” ved å bruke ordet *livskraft*. Eterlegemet er blant annet det i oss som gir vitalitet, som oppbygger, fornyer, regenererer. Eterlegemet er i følge Steiner også det kraft og livsfelt som har å gjøre med menneskenes vaneliv, dets temperament, og dets hukommelse. Begrepet *astrallegeme* kan til stor grad oversettes med ordet *sjel*. Som også psykologien har vist så kan det sjelelige feltet deles opp i en rekke nyanser. Steiner nyanserer da også begrepet ”astrallegemet” mye mer enn i sitatet overfor, blant annet er det viktig å legge til at under begrepet inngår følelser og fornemmelser av

et stort spekter, fra de mest grunnleggende emosjoner til de reneste idealer.

Det er videre viktig å understreke at dette bare er tre av menneskets vesensledd. Steiner utvikler vesensleddene videre, blant annet beskriver han det vesensleddet som skiller mennesket fra mineral, plante, og dyreriket, som han kaller menneskets *jeg*. I denne sammenheng skal vi forholde oss til de tre nevnte vesensleddene, men likevel forstår man at det spesifikt menneskelige, *jeget*, ikke kan tenkes bort fra dette.

I forbindelse med barnets utvikling taler Steiner om *tre fødsler*. Disse tre fødslene setter han i sammenheng med de nettopp nevnte vesensledd.

Fødselen av det fysiske legemet:

”Før den fysiske fødsel er barnet helt og holdent omsluttet av et fremmed fysisk legeme. Det kommer ikke selv i berøring med den fysiske utenverden. Morens fysiske legeme danner dets omgivelse, og bare hennes legeme virker inn på barnet. Ved den fysiske fødsel, frigjøres mennesket fra mors liv, slik at den fysiske verdenes omgivelser kan virke på det. Barnets sanser åpner seg for utenverdenen, og denne får dermed mulighet til å virke inn på barnet slik som det fysiske morshylster gjorde tidligere.”

Fødselen av det eteriske og det astrale legemet:

”Likesom barnet er omsluttet av et fysisk morshylster helt frem til fødselen, er det inntil tannfelling, altså omtrent til det syvende år, omsluttet av et eterhylster, og et astralhylster. Først ved tannfelling slipper eterhylsteret eterlegemet fri. Tilbake blir astralhylsteret inntil kjønnsmodningen. Da frigjøres astrallegemet til alle sider, slik det skjedde med det fysiske legemet ved fødselen og med eterlegemet ved tannfelling.”^{10 2}

Vi skal senere utvikle sider ved disse aspektene. Foreløpig nøyer vi oss med å fastslå at Rudolf Steiner meget bestemt mener at oppdragelsen må stå i rapport med de ulike aldre. Ut fra sitatene vi nettopp leste kan man trekke slutningen at det å ville oppdra barnet forsert, for eksempel det å ville drille et treårs barns hukommelse, ville være like skadelig for treåringen som det ville være å la for sterke ytre inntrykk ramme et foster. Ved å føre inn noe i barnesjelen som er den fremmed er altså i følge denne måten å tenke på noe som kan sammenlignes med den premature fødsel. Selvfølgelig er det i dette tilfelle snakk om sjelige nyanser som får et prematurt preg, og antagelig vil det ikke åpenbare seg så tydelig og drastisk som ved en for tidlig fødsel. Likevel er selve tanken på at en hver læring har sin lovmessige tid helt utpreget hos Steiner. Derfor gjentar da også Steiner i mange sammenhenger at det er barnet selv som må danne utgangspunktet for en hver læreplan, og ikke den voksnes ønske om hva et barn bør eller skal lære.

Forfatteren Kaj Skagen har gjort en meget interessant bearbeidelse av Steiners utviklingspsykologi, i forhold til det vi tidligere nevnte som den innbyrdes sammenhengen mellom de forskjellige fasene.

Skagen beskriver hvordan hver syvårsfase har *hvert sitt hovedtema*.

Her kjenner vi igjen de beslektede begrepene fra psykologene Bühler og Moers, nemlig *ledemotiv* og *oppgave*. I samme grad, sier Skagen, som hovedtemaet blir godt spilt, øker mulighetene for en vellykket overgang til neste fase. Men, fortsetter han, det letter også individets livsforhold i en senere, korresponderende syvårsperiode, i det alle periodene i de første 42 år står i en bestemt relasjon til hverandre.

Her fører han altså inn det vi kunne kalle en speiling i livsløpet. Slik må det bli når man betrakter livsløpet som en helhet. Da har man ikke bare en kronologisk tilfeldighet, men en indre sammenheng mellom de forskjellige fasene, slik man vil finne det i et musikkstykke eller i en roman.

Skagen nevner eksempelvis hvordan den sjette syvårsperioden spiller den første:

”I årene fra fødsel til tannfelling legges grunnlaget både for den etterfølgende periode frem til puberteten, og for perioden mellom 35 og 42.

Hvis altså den første syvårsperiodens hovedtema blir dårlig, mangelfullt eller feilaktig spilt, får det en etterklang i form av livsproblemer mellom 35 og 42. Hovedtemaet i denne sjette syvårsperioden kan litt tungt beskrives som *fornyelse av verdier og erkjennelse i en integrert personlighet*. (Jamfør Waterings ”nyorientering betreffende fullbyrdelsen av arbeidsoppgaver” min innskyttelse). Man stilles i denne alderen oppgaven å ta alle sine livsverdier og innsikter opp til fornyet og utdypet vurdering, og forbinde sin personlighet med det man tenker og tror, slik at man fremstår som en helt ut individualisert karakter, uten etterslep og påklistring av lånt visdom og konvensjonell visdom.

En slik integrasjon krever åpenhet, ureddhet og frihet i forhold til verden og seg selv, overfor erfaringer man har gjort og gjør, kunnskap man har samlet osv. Men *grunnlaget* for en slik åpenhet og frihet legges i de syv første leveår, først og fremst gjennom den *glede* barnet får oppleve. (Jamfør Waterings fantasiliv). Hvis barneårene derimot er preget av sorg og tristhet, tunge stemninger og triste skjebneslag, så vil individet mellom 35 og 42 kjenne sin personlighet likesom innesperret i kroppen som i et panser, et fengsel.”¹¹

Selv om vi i det følgende kommer til å fokusere på de tre første syvårsperiodene, er det helt nødvendig å ha det nettopp nevnte aspektet som en undertone. Livet kan aldri splittes opp i separate deler, som står som isolerte ”tidsøyer”. Derfor er i grunnen begrepet *ledemotiv*, som er hentet fra musikkens verden, et talende begrep. Slik som man ville ha opplevd noe uforløst og ufullstendig ved å ta ut bare en periode i et større musikkstykke, slik blir også livet som helhet uforståelig dersom man ikke aner et overhengende motiv, som vel aksentueres forskjellig i perioder, men som kun blir erkjennbart i det de forskjellige fasene bygger, utfyller, og står i sammenheng med hverandre. (Vi skal senere komme tilbake til dette temaet under kapittelet ”Eksempler fra psykologien” der Eriksson beskriver alderdomsfasen som den fasen der det er

mulig å se livet i et evighetsperspektiv, i det en ser sammenheng og mening i det en har gjort.)

Steiner påpeker en rytmisk lovmessighet som utspiller seg i syvårsperioder gjennom hele livet. Han har det til felles med blant annet Erikson, at han påpeker muligheten for utviklingsprang også i voksen alder, og at hver enkel ny syvårsperiode er forbundet med kriser som muliggjør utvikling. Vi skal merke oss at det i følge Steiners utviklingspsykologi, og da spesielt etter 21-årsalder, ikke er snakk om en automatikk i utvikling. Dette gjelder for det første selve syvårsrytmene. Steiner automatiserer ikke dette. Det vil være individuelle og kulturelle betingelser som kan føre til at rytmen forskyves eller akselererer. Steiners anliggende er å vise at det *finnes* en rytme i livsløpet. At noen mennesker opplever overganger senere eller tidligere er innbefattet i Steiners helhetsbilde. Vi vil for øvrig komme tilbake til nettopp denne tematikken helt til slutt i artikkelen.

Et annet viktig moment i Steiners utviklingspsykologi er at mennesket selv må bejæ de kriser som kan føre det videre. Her er frihetsaspektet viktig. Inntil en viss alder fins det oppdragere som hjelper deg å utvikles. Som voksent menneske må du selv gripe roret. I hvilken grad du klarer å bejæ de utfordringer voksenlivet og de forskjellige fasene gir, har i stor grad å gjøre med de opplevelsene og de inntrykk du hadde i tidligere barndom, da hovedansvaret for oppdragelsen hvilte hos andre enn deg selv.

Før vi utdyper aspekter ved Steiners utviklingsidé, og ser på hvilke pedagogiske konsekvenser den innebærer, skal vi se nærmere på tidsaktuelle fenomen som henger sammen med dette temaet.

¹¹ Det kan tilføyes at Steiner selv mente at man ikke behøvde å låse seg fast med hensyn til disse begrepene. Ordet ”legeme” kan lett forlede oss til å tro at begrepene har noe sansbart, substansielt ved seg, hvilket bare er tilfelle med det ene begrepet, nemlig ”fysisk legeme”. Med de andre begrepene er det viktig å understreke at det har med” felt av vital, organiserende, og fornemmende virksomhet” å gjøre, ikke fast konturerte ”legemer”. Det bør også påpekes av disse virksomhetene aldri vil opptre strengt atskilte fra hverandre, men stå i en innbyrdes sammenheng og gjensidig påvirkning. Å skille dem fra hverandre i begreper er utelukkende ment som hjelp til å tankemessig begripe forskjellige kvaliteter ved menneskets organisasjon. Straks livet selv taler fins det hele tiden forhold og helheter.

² I forbindelse med denne uttalelsen har en anmerkning som vi for klargjøringens del, godt kan ta med. Han skriver: ”Man ville ikke forstå ovennevnte i sin fulle tydelighet, hvis man ville gjøre den innvending at barnet jo også før tannfelling har hukommelse og så videre, og før puberteten de evner som er bundet til astrallegemet. Man må her gjøre seg klart at så vel eterlegemet som astrallegemet var tilstede fra begynnelsen, men da under det beskyttende hylster som ovenfor er nevnt. Nettopp dette beskyttende hylster setter f.eks. eterlegemet i stand til å la hukommelsens egenskaper komme særlig fram inntil tannfellingen. De fysiske øyne er jo også allerede til stede hos fosteret innenfor det beskyttende morshylster. Nøyaktig av samme grunn som det fysiske, ytre sollys ikke skal virke på disse ennå beskyttede øyne, så skal ikke den ytre oppdragelse utvikle hukommelse før tannskiftet. Man vil tvert i mot legge merke til hvordan hukommelsen i den tid utfolder seg *fritt av seg selv*, når man gir den næring og ennå ikke tenker på å utvikle den på en ytre måte. Slik er det også med de egenskaper astrallegemet er bærer av før kjønnsmodningen. Man må gi disse egenskaper næring, men stadig med bevisstheden om det som ovenfor er nevnt, at astrallegemet hviler i et beskyttende hylster. Det er noe ganske annet å plei de spirer til utvikling som ligger i astrallegemet før kjønnsmodningen og etter kjønnsmodningen å utsette dette astrallegemet som nå er blitt selvstendig, for alt det i utenverdenen som det kan bearbeide uten hylsteret. Dette er ganske visst en subtil forskjell, men man kan ikke forstå oppdragelsen uten å gå inn på den

vi på Nordstrand Steinerbarnehage

om kollegiearbeid

Ingrid Reistad

Her kommer en liten beretning fra et ytterst spennende kollegiarbeide i Steinerbarnehagen på Nordstrand. Etter å ha lest diverse foredrag, sunget, tovet, o.s.v. sammen ville vi prøve noe nytt. Vi hadde mange spørsmål og vi ønsket å gjøre noe med litt „trøkk og tyngde“.

- Hvordan blir idegrunnet i pedagogikken konkret? Hvordan kan jeg få en opplevelse, en erfaring av det menneskebildet Rudolf Steiner beskriver i Antroposofien?
- Hvordan kan jeg gjenkjenne og skjellne: tanke-, følelses- og viljeskvalitet?
- Det må være en samhandling mellom en pedagogikk som skal ivareta det antroposofiske menneskebildet og de voksne som utøver den.
- I barnehagen er vår rolle som forbilde helt avgjørende. Ikke bare i *hva* vi gjør, men særlig *hvordan* vi gjør ting.
- Hvordan forholder jeg meg selv til dette menneskebildet?
- Må jeg ikke selv skaffe meg et erfaringsgrunnlag på dette området for å kunne være et forbilde? Hvordan?

Dette var spørsmålstillingene som førte til at vi valgte å arbeide med de såkalte biøvelsen til Rudolf Steiner. Biøvelsene har dette litt merkelige navnet, det høres ut som en bisak. Men i virkeligheten

er de helt grunnleggende for den antroposofiske skolering/selverkjennelsesvei.

Meget kort gjengitt dreier det seg om 6 øvelser som leder oppmerksomheten på forskjellige sjelekrefter: På tanken, følelsen, viljen, på å se det positive og å møte verden med åpent sinn. Den siste øvelsen består i å vekslede øve seg på alle foregående øvelser.

Se “Die praktische Ausbildung des Denkens” eller „Anweisungen für eine esoterische Schulung“ . Rudolf Steiner.

Vi brukte studietiden på kollegiemøtet til å gå igjennom den enkelte øvelse, hva den kan innebære, hvordan man kan gjøre den etc. Så satte vi oss som mål at hver og en (frivillig) skulle arbeide med den samme

øvelsen i den kommende uken. Neste møte delte vi erfaringene vi hadde gjort med øvelsen og prøvde å sette dette i sammenheng med hverdagen i barnehagen.

Det ble til et morsomt og konstruktivt arbeid som gav oss en god del selverkjennelse og interessante samtaler rundt hva tanke, vilje og følelse er.

Det hender ofte at disse tre begrepene blir forvekslet. Jeg tror f. eks. at jeg tenker, men egentlig kverner jeg viljesløst rundt noen uklare følelser.

Jeg tror jeg føler dypt og inderlig, men i virkeligheten er det en forestilling som ikke når frem til følelsesrommet. Egentlig vil jeg gjerne gjøre noe, jeg får bare aldri begynt. Det ble mange veldig morsomme situasjoner ut av dette.

Viktig er nok at man i et slikt arbeid ikke blir for selvhøytidlig, det må tas rett ut av hverdagssituasjoner.

Og så er det dette med å kunne skjelve da..., utvikle vår egen dømmekraft og sunne fornuft. Det er herlig befriende i et slikt arbeide. Når vi nemlig har klart å få litt oversikt over hva som f. eks. er følelse og hva som er tanke, så er det mang en feilvurdering som det blir lettere å rydde opp i.

Åndslivet er jo ikke noe okkult, - det er helt reelt, vi må bare få satt fokuset på hvor det viser seg og hvor nært og konkret det faktisk er.

Hvis det antroposofiske menneskebildet ikke bare skal ende opp som en teori: det firedelte, det sjudelte mennesket o.s.v., som utførlig er beskrevet i "Teosofi" av Rudolf Steiner, så må vi som pedagoger oppdage denne virkeligheten i oss selv. Gjennom selverkjennelsen kan vi tilegne oss klare erfaringer/begreper om hva mennesket er. Og da gjelder det selvfølgelig meg personlig og ikke et abstrakt et eller annet.

Det blir helt feil og ufruktbart å tro at vi kan oppdra barn i steinerpedagogikken uten

at vi gjør et arbeide med oss selv hvor vi erfarer realiteten av våre idealer. Siden den voksne som forbilde er så essensiell i barnehagepedagogikken blir det spesielt viktig her.

Det rike og nyanserte menneskebildet vi har som „arbeidsgrunnlag“ må vi først lete frem i vårt eget indre. Uten dette blir mye bare halvgjort arbeide.

Arbeidet med biøvelsene viste seg å være veldig fruktbart i denne sammenheng.

Det ble personlig, konkret og vi oppdaget mange ting vi kunne omsette direkte i hverdagen med barna. Det styrket og de sosiale båndene i kollegiet.

Jeg anbefaler på det varmeste et forsøk.

Ingrid Reistad er pedagog og eurytmist i Steinerbarnehagen på Nordstrand.

Sett og hørt på Kjerringhaugen

Monika Ihrstad

Det er mange måter å forklare saker og ting på. "Kari (5 år) forteller at når man er død, så er man i jorda, og da kryper marken inn og ut av deg" "Jeg har faktisk sett at man kaster jord oppå deg". Ved siden av sitter Mari (3år) hun titter opp mot himmelen og sier:

"Se der sitter oldefaren min"

"Det er gøy å krabbe inn i et sneglehus."

"Der er det rundkjøring, og da blir vi svimle", sier Pia (5år)

Jørgen og Martin leker spøkelser.

"også døde jeg da", sier Jørgen.

Martin blir sint og roper:

"Vi må jo dele på å dø da"!!

" Det er 10 meter kaldt ute," sier Kristoffer, og ser ut.

Kari lager mat på kjøkkenet.

Hun peker ned i boksen med makrell i tomat.

"Der er det en makrell i tomat-fisk ", utbryter hun.

HVERDAGSGLIMT FRA STEINERBARNEHAGEN PÅ NORDSTRAND

I dag er det avdeling Epleblomsten som skal ha fjøsstell. 3 barn gjør seg klare med blå arbeidsdresser for å gå til fjøset. Vi kommer inn. Hønene kakler i mot oss. De står ved nettingen og tripper og venter. Under dørsprekken stikker to runde tryner fram og grynter. Det er grisene Bella og Buster som er helt utsultet på et nytt måltid. Ungene ser seg vante rundt. Skal vi se om det har kommet noen egg? Hvor mange er det? Kanskje vi kan lage pannekaker til fredag, eller ha eggerøre til brødiskivene? Her har barna vært mange ganger før. Og de stortrives. I begynnelsen er noen litt redde, særlig for kaklingen og flaksingen til hønseflokken. Etter en tid er de med på arbeidet med stor selvfølgelighet.

Barnehagen ligger i Nordstrand bydel i Oslo. Barna kommer fra både drabantbyene og villaområdene omkring, og noen tar trikken hit fra indre by. Her har vi et stort uteområde med grønnsakshage, epletrær og en lang bakke som er i bruk både sommer og vinter.

Mange ganger tenker jeg på hvor fantastisk heldige barna som går i vår barnehage er. Da vi kjøpte Ljabru Hovedgård for snart 10 år siden, kom ønsket ganske raskt at her ville vi fylle stedet med noe av stemningen fra en gårds virksomhet. Hønseflokken kom

Tunet på Ljabru Hovedgård

på plass og den har gitt oss utrolig mye glede gjennom årene. Mye undring og spørsmål kommer opp som; er det kylling i egget? Kan jeg spise egg rett fra høna?

Det er ikke bare de minste barna som har mange spørsmål, også skolebarna og enkelte voksne.

Fjøs gjengen sitter og klapper kaniner og marsvin. De trenger en pust i bakken, koser seg med den myke pelsen til dyrene. Jobben er gjort. Grisene er ute og roter i jorda og er gode og mette for en liten stund.

Jammen er jeg heldig som får ha hverdagen min her!

Hilsen Kerstin

Buster koser seg med et måltid

Lille Lises julegave

Ja lille Lise skal i år gi mamma julegave:
Det er en gris av marsipan med rund og herlig mave.

Hun pakker den i bomull inn, og mange lag av tøy.
Så venter hun på julekveld, når man seg rett fornøier.

Hun kravler under mammas seng, og gjemmer grisen nøie.
Så sover den, og venter selv inni sin gode køie.

Men tiden faller Lise lang. Hun ligger titt på maven,
og pakker ut og pakker inn, og ser til julegaven.

En dag hun atter pakker ut, er grisen i sin dyne,
og ligger akkurat som før, men tenk, med knekket tryne!

Og ingen sorg på denne jord var stor som lille Lises.
Hun limet det en tid med spytt – så måtte tryne spises

Men neste gang går halen av. Hun er så svært uheldig.
Men også halen smaker godt, og trøster Lise veldig

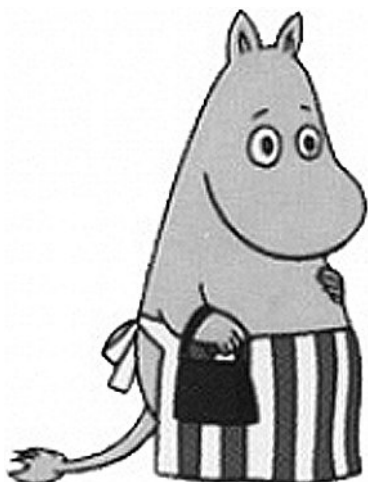
Nu er det ikke lenger gris – og det som likhet heter.
Da bryter Lise resten opp i mange passe betar.

Og betene dem gjemmer hun en efter en i munnen,
Og se, da julekvelden kom, var siste prikk forsvunnen

Men bare grisens sløyfebånd – det lot seg ikke spise,
og det fikk mamma da til jul ifra sin lille Lise.

Tenk, dette lille sløyfebånd som grisen bar bak øret.
Men mamma blev så glad, så glad, at hennes øine sløret.

Marie Hamsun

Muminmammans recept på barneuppfostran

av Monica Bjerström

I Det osynliga barnet av Tove Jansson finns ett recept som Muminmamman använder för att göra barnet Ninni synligt igen.

Det är Tooticki som en mörk och regnig kväll kommer med Ninni till Muminfamiljen. Tooticki berättar att Ninni är osynlig för att hon blivit skrämmd av en tant som tagit hand om henne utan att tycka om henne. 'Tanten var inte arg, det hade man kunnat förstå, nej hon var bara iskall och ironisk. Tanten var ironisk från morgon till kväll och till slut började barnet blekna i konturerna och i fredags syntes hon inte alls, berättar Tooticki. Nu har jag tagit hit henne till er för att ni skall göra henne synlig igen. Hon har en bjällra kring halsen så man skall höra var hon är.

När Muminmamman bäddat åt Ninni tar hon fram mormors slitna anteckningsbok med gamla huskurer och hittar precis vad hon behöver åt Ninni. Kuren består dels av något som Ninni får att dricka, dels och framförallt av tankar om hur Ninnis omvärld ska bete sig. Först och främst får Ninni vara ifred. Hon får lov att vara osynlig. Sedan visar Muminmamman henne omsorg och omtanke. Ett av många sätt är ett äpple, ett glas saft och tre randiga karameller på sängkanten när Ninni skall gå och lägga sig. Muminmamman har aldrig hört talas om tandtroll eller fått information om hur viktigt det är att man först och främst sköter barns tänder. Däremot kan Muminmamman allt om hur man sköter barns insida, deras känslor och själsvärld.

Ninnis tassar börjar nu att synas och en dag är de ute och plockar äpplen som sedan görs till mos. Då tappar Ninni en av burkarna med mos när hon skall bära ner den till jordkällaren, burken går sönder och sylten rinner ut. Genast

försvinner Ninnis tassar, så rädd blir hon. Men Muminmamman vet hur man handskas med olyckor av alla de slag, hon berättar att egentligen var den burken tänkt till humlorna och tänk så bra det var att nu slapp man bära ner burken på ängen.

På kvällen syr Muminmamman en rosenröd klänning med hårband som hon lägger på en stol i rummet där Ninni sover. Morgonen därpå syns Ninni ända upp till halsen.

Muminbarnen kommer snart underfund med att Ninni varken kan leka, skratta eller bli arg. Mesta tiden följer hon efter Muminmamman som hela tiden håller i henne av mormors huskur, utan att något händer. Muminmamman tycker egentligen inte det gör så mycket att man inte ser Ninnis huvud.

Men så händer något. Muminpappan vill skämta med Muminmamman och låtsas som om han ville slänga henne i sjön. Nu blir Ninni så arg att hon flyger på honom och biter honom i svansen och han trillar i sjön. Ninni står på bryggan och gapskrattar och nu syns hon från topp till tå. Så här kan man sammanfatta Muminmammans recept för både synliga och osynliga barn:

Kärlek till barnet

Generositet

Humor

Barnet får lov att vara den det är

Uppmärksamhet på barnets behov, omsorg och omtanke

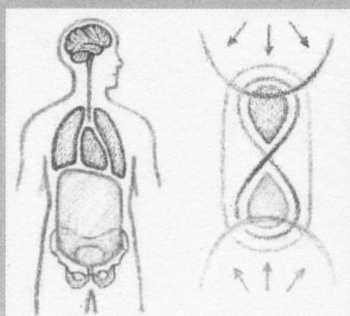
Barnet får lov att visa sina känslor

Den vuxne kan vända en olyckshändelse till något positivt.

Nu är den äntligen här!

Johannes W. Rohen

Den mänskliga organismens morfologi

Antroposofiska Bokförlaget

»När en professor i anatomi och en av Tysklands mest framgångsrika läroboksförfattare ("Funktionell anatomi", 10. upplagan) företräder den antroposofiska medicinens grunder så här innehållsrikt, då är det inget annat än ett genombrott.«

Ur en recension av boken.

»Den här boken innebär en spännande, glädjande och inspirerande kunskapsutvidgning inte bara för läkare och andra med yrkesanknytning till läkekonsten, utan också för psykologer, biologer, idrottsforskare, pedagoger ... Ett viktigt grundverk....«

Ur en recension av boken

Den mänskliga organismens morfologi:

Hur ter sig människans organism med alla sina kvalitéer om man försöker förstå den som en funktionell enhet? Denna fråga arbetade författaren med under flera årtionden. I denna bok har han samlat nutidens kunskap om människans anatomi och fysiologi och framställt den med hjälp av Goethes fenomenologiska metod. Tack vare de utomordentligt instruktiva illustrationerna blir hans beskrivningar i denna bok klara och koncisa. Utgående från den funktionella indelningen av människans organism i tre strukturella enheter beskriver författaren alla organsystem utifrån den tredelade funktionsdynamik som Rudolf Steiner introducerade (nerv- och sinnesfunktioner, rytmiska funktioner, ämnesomsättnings- och muskelfunktioner). Därigenom kan det väsentliga hos organen och deras speciella kvalitéer betonas på ett levande sätt.

Boken ger en utvidgad syn på människans allmänna anatomi och skapar nytt underlag för diskussionen om hur kroppens förhållande är till fenomenen liv och själ. Boken vänder sig till alla som studerar människokunskap inom lärarutbildningar och i alla typer av medicinska utbildningar.

»Vi kommer till djupare förståelse och kunskap om livsprocesser först när vi har lärt oss att hitta deras sammanhang med hela organismen. Istället för att börja med undersökningen från reduktionistiskt förminskade detaljer och därifrån ta steget upp till helheten så försöker vi först att förstå själva helheten och därifrån sedan gå till delarna. I det sammanhanget kan man göra den överraskande upptäckten att helheten återspeglas i varje efterföljande nedåttstigande struktur.» (J. W. Rohen)

Den mänskliga organismens morfologi

(Ca:-pris 650:-) kan beställas på Robygge eller Vidarbokhandeln.

Den kan också beställas direkt från

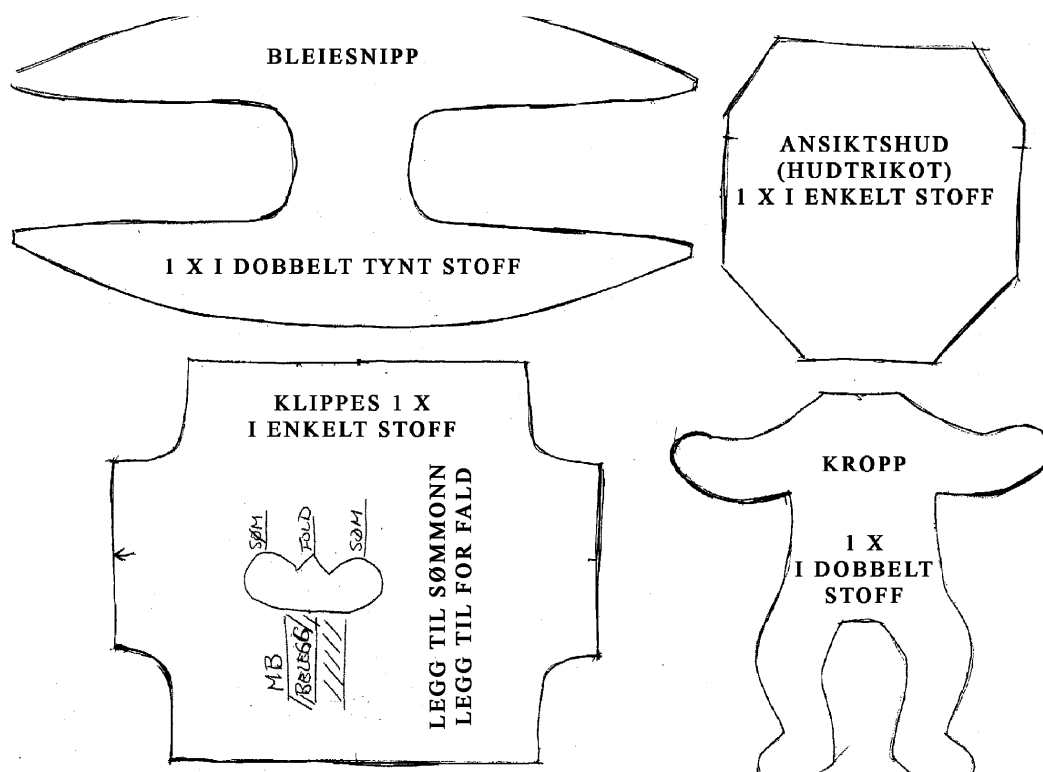
Antroposofiska Bokförlaget, Kulturhuset 1800, 153 91 Järna, Tel: +46 899 28 79

LITEN BABYDUKKE BLIR TIL

MATERIALFORBRUK:

Hud: hudfarget trikot, høyde ca 20 cm x bredde. Trikotet legges dobbelt
Innerhode: 15 cm tubegas nr. 34 i bomull
Fyllmateriale: ca 50 g. kardet hvit ull
Ombinding: 1,5 m tynn bomullshyssing (rennetråd)
Hår: litt tynt vevegarn

LYKKE TIL! GRO LØKKEN

FREMGANGSMÅTE:

Hode: Lag en ball av kardet ull. Trekk tubegas over ballen og bind med hyssing Omkretsen på hodet skal måle 12-13 cm

Velg den siden med minst rynker ved halsen til ansiktssiden. Kna hodeballen slik at du får fram haken Gjør nakken litt flatere.

Bind rundt med hyssing til øyelinje litt nedenfor midten av hodeballen. Hyssingen legges to ganger rundt hodet. Lag en enkel knute, stram godt og lås med dobbelt knute på bakhodet.

Klipp ut ansiktshuden i hudfarget trikot. Maskene i trikotet skal gå loddrett fra pannen ned til haken. Trekk ansiktshuden stramt bakover ved øyelinjen og noe skrånende opp fra ørene til kronen. Kle hodet med resten av trikotet og lag en søm midt bak og på toppen av hodet. Unngå rynker når du binder sammen til halsen på nytt.

Øynene og munnen markeres med tre knappnåler i en likesidet trekant. Øyeknappenålene må sitte på øyelinjen. Sy øynene med dobbelt sytråd, først to lyseblå sting i kryss, deretter to mørkeblå sting, et vannrett og et loddrett. for hvert sting føres nålen tilbake til bakhodet

Munn sys med dobbelt lakserosa sytråd litt ovenfor knappnålen som markerer munnen. Sy et langt og et kort sting under hverandre uten å stramme tråden for mye. Fargelegg kinnene med sinoberrødt fargekritt.

Hår: Marker hårfestet og tegn hårretningen med blyant. Velg en babyfrisyr.

Stopping av armer: Lag en ullball på størrelse med en ert og fyll i håndflatene. Etterfyll armene med ull. Tråkle med forsting rundt håndleddet.

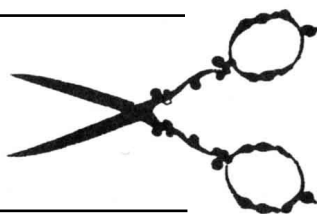
Stopping av kropp og ben: Start med å fylle føttene. Lag en ertestor knute i en tynn ulistrimmel, klipp av de utstående endene og fyll knuten ned i føttene. Etterfyll armer og resten av kroppen med ull.

Montering av hode til kropp: Tråkle med forsting rundt anklene. Sett hodet med hals ned i kroppen. Stram trikotet rundt halsen og fest med nåler rett over halssnoren. Sy rundt halsen med loresting rett over halssnoren.

Bleiesnipp: Tynt bomullsstoff. Mønsteret legges på dobbelt stoff og sys rundt på vrangen.

Skjorte: Tynt bomullsstoff. Klipp 1 x i enkelt stoff. legg til sømmonn. Sy fold midt foran og sy belegg bak. Sy fast et smalt skråbånd rundt halsutringningen. Sy fold i ermene og sy sidesømmen på vrangen.

Sakset

fra VG, lørdag 18 oktober 2008

-Barne-TV gjør barn SØVN LØSE

PARIS (VG) Lar du dine små barn se for mye på TV, risikerer du at de får søvnproblemer, konsentrasjonsvansker, sen språklig utvikling og hyperaktivitet.

Det mener i alle fall franske myndigheter, som nå går drastisk til verks for å få de yngste barna bort fra TV-skjermen.

Fra månedsskiftet blir det nemlig forbudt å reklamere for programmer myntet på barn under tre år, samtidig som en advarsel skal følge alle program som appellerer til samme målgruppe.

De siste årene har en rekke internasjonale TV-kanaler beregnet på små barn startet sendinger i Frankrike, noe mange franske foreldre har sett på som en ekstra barnevakt eller som et middel for å få barna til å sovne.

- Dette er farlig, og jeg vil be alle foreldre om å avstå fra å bruke slike metoder for å få barna til å sove, sier Frankrikes kulturminister Christine Albanel ifølge AP.

Advarsel

Nå har hun pålagt alle kanaler som sender programmer for de yngste barna å kring-

Lars Håkon Grønning

i FRANKRIKE

kaste en egen advarsel, ikke ulik den man finner på røykpakker:

«TV-titting kan skade barn under tre år, selv når det er snakk om programmer som er spesielt beregnet på dem», lyder advarselen som blir obligatorisk fra november av.

Beslutningen er basert på analyser fra en rekke nasjonale helseeksperter i Frankrike, som støtter opp under vedtaket.

- TV-titting skader utviklingen til barn under tre år og gir risiko for passivisering, treg språklig utvikling, hyperaktivitet, søvnproblemer og konsentrasjonssvikt, samt avhengighet, heter det i en uttalelse fra det franske kulturdepartementet.

Avgjørelsen om å gå til krig mot barne-TV vekker nå interesse også rundt om i Europa. Britiske myndigheter skal ha bedt om å få oversendt grunnlagsmaterialet fra sine franske kollegaer,

E-post: lars.hakon.gronning@vg.no

Økologisk

Grossist-utsalg

Økologisk mat til alle!
Barnehager og foreldre

Vi har stort utvalg i økologiske matvarer, både små og store forpakninger, tilpasset storhusholdning

Ferskvarer - Grønnsaker - Kjøtt
Meieriprodukter - Fisk - Bakevarer - Frokostblandinger -
Juice - Saft - Mel - Korn - Sauser
Plukke & Mixe 150 varer

Holterkollveien 5, 1440 Drøbak,
tlf. 40 00 15 33

Ta kontakt for nærmere avtale.

Åpningstider:

Mandag - fredag 10:00 - 18:00

Lørdag 10:00 - 16:00

Antroposofisk Selskap i Norge har laget en

BROSJYRE

med en kort orientering om Rudolf Steiner og antroposofien, praktisk-antroposofiske initiativer, Antroposofisk Selskap og arbeidet i Høyskolen for åndsvitenskap

Brosjyren er tilgjengelig i selskapets sekretariat - det ønskede antall kan bestilles av gruppene eller andre interesserte fra

Antroposofisk Selskap i Norge
Oscarsgate 10, 0352 Oslo

asn@antroposofi.no

ELIANT

- europeisk underskriftsaksjon til støtte for anvendt antroposofi

Med 1 millioner underskrifter som første mål håper ELIANT å kunne etablere en effektiv lobby for anvendt antroposofi innenfor EU-området. Kampanjen er relevant også for Norge.

Stadig nye EU-forskrifter og internasjonal lovgivning skaper hindringer og eksistenstruende situasjoner for deler av det antroposofiske arbeidet i Europa, ikke minst for medisin og biologisk-dynamisk landbruk. Men også den pedagogiske friheten er i økende grad truet i mange land, med stigende konformitetspress og statlig kontroll.

En effektiv lobby i EU vil kunne ha stor betydning for anerkjennelsen av praktisk-antroposofisk arbeid, som idag har et meget høyt antall brukere (barnehager, skoler, helsepedagogiske institusjoner, bio-dynamiske produkter, naturkosmetikk, medisinske og andre helsetjenester osv.). I årenes løp har en rekke enkeltpersoner gjort en stor og viktig innsats på mange områder. Men til nå har dette arbeidet – til tross for høy kvalitet og god vitenskapelig argumentasjon – lidd under at antroposofiske initiativer er for lite kjent og derfor har fått lite politisk oppmerksomhet.

ELIANT (Europäischer Allianz von Initiativen angewandter Anthroposophie) er et forsøk på å samle organisasjoner og forbund på ulike fagområder med det mål for øye å etablere en effektiv lobby for anvendt antroposofi. Ettersom 1.000.000 underskrifter må til for at en slik aksjon skal få tilstrekkelig politisk tyngde og gehør, er det viktig at alle som støtter anvendt antroposofi virkelig skriver under på oppropet. Underskriftsaksjonen kan dermed samtidig bli et mål på hvor mange mennesker i de forskjellige land som anerkjenner det som idag gjøres av praktisk-antroposofisk arbeid.

ELIANT-charteret fremhever at menneskeverd og individuell utvikling har en sentral betydning for europeisk kultur, og at antroposofiske virksomheter i mer enn 80 år har bidratt til å styrke og øke denne betydningen.

ELIANT er grunnlagt av AEFMUTA (europeisk assosiasjon av antroposofisk-medisinske legemiddeltilvirkere), DEMETER International (biologisk-dynamisk landbruk), ECCE (europeisk samarbeidsorganisasjon for antroposofisk helsepedagogikk og sosialterapi), ECSWE (European Council for Steiner Waldorf Education), EPFAM (europeisk pasientforening for antroposofisk medisin), IBDA (internasjonal forening for biologisk-dynamisk landbruk), IVAA (internasjonal sammenslutning av antroposofiske legeforeninger) og andre aktører på det antroposofisk-medisinske området.

Selv om Norge ikke er medlem av EU, gjelder som kjent en mengde av unionens lover, forskrifter og regler også hos oss. Forholdene og mulighetene i Norge er naturligvis tett sammenvevd med forholdene ellers i Europa og verden.

I august 2008 hadde det kommet inn nærmere 500 000 underskrifter. Dersom du støtter kampanjen, kan du gå inn på alliansens hjemmeside og skrive under:

www.eliant.eu

Barnehagestevnet 2009 i Arendal
"Barnet i Verden."
De voksnes ansvar

VI HAR ÅPNET HJEMMESIDE:
WWW.BARNEHAGESTEVNET2009.COM

Her vil dere i løpet av kort tid finne informasjon om stevnet og påmelding.

Brosjyre, påmeldingsskjema og lignende, vil bli sendt til alle medlemsbarnehagene og 1.klasse på nyåret.

Frem til da er det bare å sjekke hjemmesiden med jevne mellomrom.

Med hilsen fra Stjerneglimt

LYS OVER LANDET

Kalender

januar

21-23 Økonomi i barnehageledelse, Oslo www.pbl.no

mars

5 Innføring i arbeidsrett, Oslo www.pbl.no

9-11 HMS kurs www.pbl.no

16-18 HMS kurs www.pbl.no

april

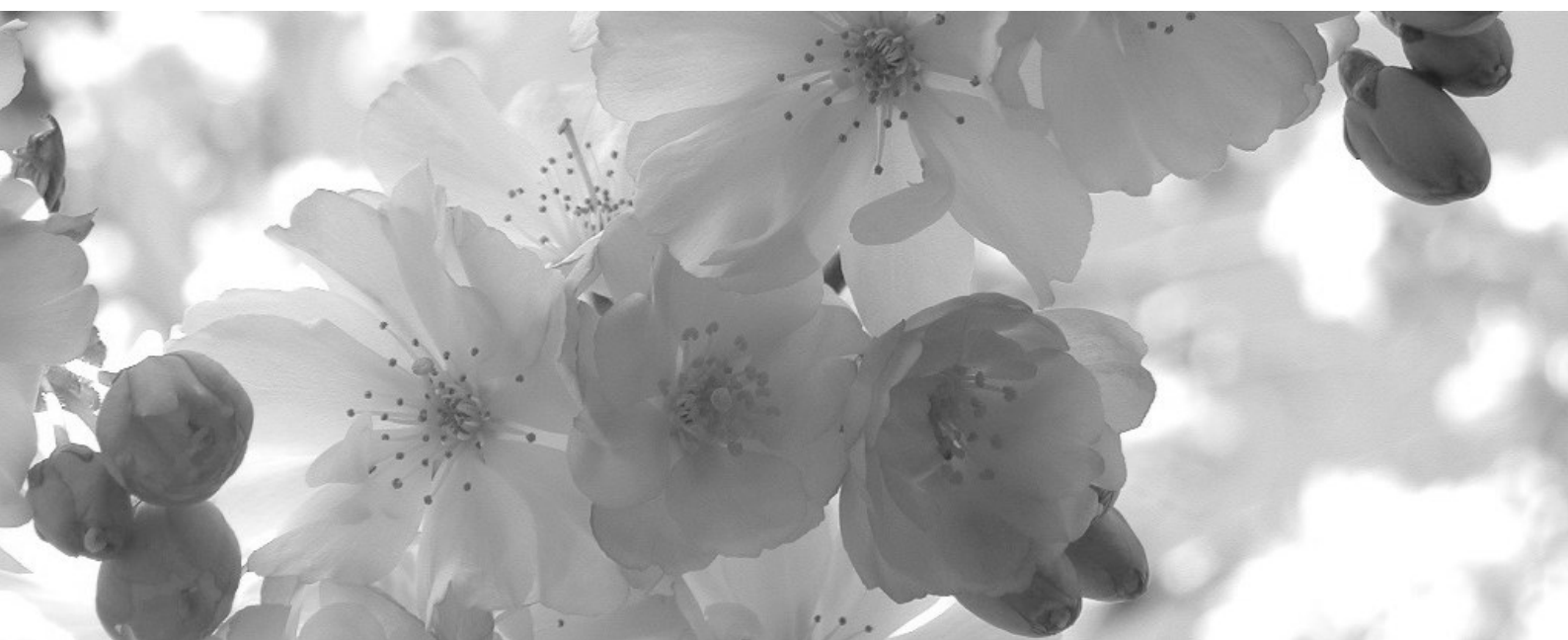
13-16 Konferanse for utdanning, seminarielærere og øvningslærere, Dornach www.goetheanum.org

mai

8-10 Barnehagestevnet, Arendal www.barnehagestevnet2009.com

17-18 Mennesket søker jorden
Dr Gunter Gebhart www.baldron.com

19-20 Å se med et tenkende hjerte
Dr Gunter Gebhart www.baldron.com

Steinerbarnehagene og steinerskolene i Norge

Steinerbarnehagene

Oslo	Eventyrbrua Steinerbarnehage, Storgata 55, 0182 Oslo
Oslo	Solrosen Barnehage, Incognito Terrasse 9, 0256 Oslo
Oslo	Linden Rudolf Steinerbarnehage, Hoffsvueien 41, 0377 Oslo
Oslo	Kattugla Steinerbarnehage, Arnebråttveien 112, 0771 Oslo
Oslo	Steinerbarnehagen på Nordstrand, Ljabruveien 90, 1266 Oslo
Jar	Stjernen/Valmuen/Lillestua Steinerbarnehage, Grav gårdsvei 5, 1358 Jar
Nesbru	Regnbuen Steinerbarnehage, Nesvangen 4, 1394 Nesbru
Hvalstad	Rudolf Steinerbarnehagen i Asker, Hvalstadlia 3, 1395 Hvalstad
Ås	Haugtussa Steinerbarnehage, Haugerudvn 7, 1430 Ås
Nesoddtangen	Solsikken R. Steinerbarnehage, Støpsvei 31, 1450 Nesoddtangen
Fjellstrand	Aurora Barnehage, Midtveien, 1458 Fjellstrand
Rasta	Idavollen Steinerbarnehage, Kantarellveien 20, 1476 Rasta
Moss	Steinerskolens barnehage i Moss, Pb. 3045, 1506 Moss
Rolvsøy	Veslefrikk Steinerbarnehage, Fredriksvei 2, 1662 Rolvsøy
Askim	Steinersk. Barneh. i indre Østfold, Romsveien 10, 1815 Askim
Råholt	Steinerbarnehagen Veslebrun, Sundbyveien 1, 2070 Råholt
Ottestad	Steinerbarnehagen på Hedemarken, Sandvikaveien 13, 2312 Ottestad
Brumunddal	Kjerringhaugen Steinerbarnehage, Annerudvegen 35, 2380 Brumunddal
Lillehammer	Ringelhorn Steinerbarnehage, Hågåveien 15, 2608 Lillehammer
Gran	Gullfuglen Barnehage, Hjerterbo, 2750 Gran
Gjøvik	Fredrika Steinerbarnehage, Østre Totenvei 14, 2816 Gjøvik
Lena	Steinerbarnehagen på Lena, Festad gård, 2850 Lena
Drammen	Solhagen Steinerbarnehage, Bolstadhagen 63028 Drammen
Drammen	"Solstreif Barnehage", Mallingsgt. 1, 3044 Drammen
Vestskogen	Steinerbarnehagen på Nøtterøy, Furumveien, 3142 Vestskogen
Sandefjord	Rudolf Steinerbarnehagen i Sandefjord, Gokstadryggen 6, 3217 Sandefjord
Klokkarstua	Askeladden Steinerbarnehage, Holtebrekk, 3490 Klokkarstua
Jevnaker	Almgrenda Barnehage, Asbygda, 3520 Jevnaker
Skollenborg	Nyhusgården barnehage, Grosvoldveien 1403619 Skollenborg
Stavanger	Bukkene Bruse, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Stavanger	St. skolens Barnehage Bukkene Bruse, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Stavanger	Villrosen Barnehage, postboks 6060, 4088 Stavanger
Kristiansand	Alvejordet Steinerbarnehage, Andreas Kjærsvei 77, 4615 Kristiansand
Kristiansand	Blåmann Steinerbarnehage, Trymsvei 13, 4631 Kristiansand
Arendal	Stjerneglimt Steinerbarnehage, Postboks 902, Birkelund, 4859 Arendal
Paradis	Tryllefløyten R. St. skolens barnehage, Rieber Mohnsv. 14, 5231 Paradis
Rådal	Rosenhagen Steinerbarnehage, Harald Skjoldsvei 42, 5236 Rådal
Haugesund	Stiftelsen Soria Moria Steinerbarnehage, Boks 2522, 5512 Haugesund
Ålesund	Rudolf Steinerbarnehagen "Stjerneøy", Nørvegjerdet 7, 6009 Ålesund
Trondheim	Steinerbarnehage i Trondheim, Melomila 1B, 7018 Trondheim
Trondheim	Sommerfuglen Steinerbarnehage, Havsteinekra 7 7021 Trondheim
Trondheim	Steinerbarnehage Tyrihans, Tellefsengt. 2, 7030 Trondheim
Ranheim	Steinerbarnehagen Rotnissen, Rotvoll Ø, 7053 Ranheim
Opphaug	Bjelken Steinerbarnehage, Austrått Gård, 7140 Opphaug
Tromsø	Steinerbarnehagen i Tromsø, Kveldroveien 17b, 9007 Tromsø

Støttemedlemmer

Nesoddtangen	Haslerud Natur-familiebarnehage, Haslerudveien, 1450 Nesoddtangen
Sætre	Bjørndalen Gårdsbarnehage, Bjørndalen 18, 3475 Sætre
Sætre	Sætre kunst & musikkbarnehage, Søndre Sætrevei 20, 3475 Sætre
Nærbø,	Steinerskolens Barnehage, Grenseveien 11, 4365 Nærbø
Bergen	Eplekanten Helgesters Personalbarnehage, Øvre Sædalsvei 100, 5098 Bergen
Aurland	Spiren Barnehage, ved Sogn Jord og Hagebruksskule, 5745 Aurland
Bodø	Steinerbarnehagen i Bodø, Hakon Kløkstadsvei 14 B, 8013 Bodø

Steinerskolene – 1.klasser

Oslo	Rudolf Steinerskole i Oslo, Boks 25, Hovseter, 0770 Oslo
Oslo	Steinerskolen på Nordstrand, Solveien 113, 1162 Oslo
Bærum	Steinerskolen i Bærum, Grav gårdsvei, 1358 Jar
Asker	Steinerskolen i Asker, Nesvangen 10, 1394 Nesbru
Ås	Steinerskolen i Ås, Haugerudveien 3, 1430 Ås
Nesodden	Steinerskolen på Nesodden, Skolefald, 1450 Nesoddtangen
Lørenskog	Rudolf Steinerskolen i Lørenskog, Kantarellveien 10, 1476 Rasta
Moss	Steinerskolen i Moss, Boks 3045, 1506 Moss
Fredrikstad	Steinerskolen i Fredrikstad, Boks 92, 1662 Rolvsøy
Askim	Steinerskolen i Indre Østfold, Romsveien 10, 1815 Askim
Eidsvoll	Steinerskolen på Eidsvoll, Furulundsgata 4, 2074 Eidsvoll Verk
Hamar	Steinerskolen på Hedemarken, Boks 100, 2312 Ottestad
Ringsaker	Furu Steinerskole, Løkendalsvegen 241, 2360 Rudshøgda
Lillehammer	Steinerskolen i Lillehammer, Heimtunveien 36 2608 Lillehammer
Gjøvik	Steinerskolen Gjøvik / Toten, Østre Totenvei, 2816 Gjøvik
Nøtterøy	Rudolf Steinerskolen i Vestfold, Furumveien, 3142 Vestskogen
Hurum	Steinerskolen i Hurum, Holtebrekk, 3490 Klokkarstua
Ringerike	Steinerskolen på Ringerike, Alm Gård, 3520 Jevnaker
Stavanger	Steinerskolen i Stavanger, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Kristiansand	Steinerskolen i Kristiansand, Trymsvei 13, 4631 Kristiansand
Arendal	Steinerskolen i Arendal, Springkleiv 12, 4838 Arendal
Bergen	Rudolf Steinerskolen i Bergen, Boks 4 Fantoft, 5899 Bergen
Bergen	Steinerskolen på Skjold, Harald Skjoldsvei 3, 5236 Rådal
Haugesund	Steinerskolen i Haugesund, Boks 467 Solvang, 5501 Haugesund
Ålesund	Steinerskolen i Ålesund, Parkgata 11, 6003 Ålesund
Trondheim	Steinerskolen i Trondheim, Mellomila 1-5, 7018 Trondheim
Trondheim	Steinerskolen på Rotvoll, Rotvoll Allé 1, 7053 Ranheim
Fosen	Steinerskolen på Fosen, Austrått Gård, 7140 Opphaug
Tromsø	Steinerskolen i Tromsø, Inga Sparboesvei 41, 9007 Tromsø

B ECONOMIQUE

Returadresse:
Årstidsbrevet,
Birkebeinervegen 18,
2618 Lillehammer

